

Παναγιώτης Σάββα

*Η κοινωνική διαμόρφωση της Κύπρου
κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας*

ΛΕΥΚΗ

Η κατάληψη της Κύπρου από τον βασιλιά της Αγγλίας Ριχάρδο Α΄ τον Λεοντόκαρδο το 1191 κατά την Γ΄ Σταυροφορία επέφερε τη μετατροπή της Κύπρου από μια απομακρυσμένη επαρχία της φθίνουσας Βυζαντινής αυτοκρατορίας σε λατινικό βασίλειο, όπως επίσης και την ανατροπή των βυζαντινών κοινωνικών δομών και την επιβολή της φεουδαρχίας¹. Πρώτος εμπνευστής του νέου κοινωνικοπολιτικού συστήματος ήταν ο Ριχάρδος, ο οποίος διαμοίρασε φέουδα στους υποτελείς του μετά την κατάκτηση της Κύπρου². Ουσιαστικά όμως η φεουδαρχία διαμορφώθηκε και εδραιώθηκε από τον Γκύ ντε Λουζινιάν (1192-1194)³. και περισσότερο από τον αδελφό του Αμωρύ (1194-1205)⁴. Ο

1. Ν. Κουρέας, «Πολιτικές Στρατηγικές και Οικονομικές πτυχές της Φραγκοκρατίας στην Κύπρο», Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών, τ. 5 (2001) 245-262, 245. (στο εξής: Ν. Κουρέας, Οικονομικές πτυχές) - Γ. Γεωργής, *Από την πρώτη στη δεύτερη Αγγλοκρατία (1191-1878) στο Κύπρος Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*. Γ. Τενεκίδης - Γ. Κρανιδιώτης, Αθήνα 2000, 81-139, 94. (στο εξής: Γ. Γεωργής, *Αγγλοκρατία*).

2. G. Jeffery, *Cyprus under an English King in the Twelfth Century*, Nicosia 1926, 154, ανατύπωση, London 1973. - Γ. Γεωργής, *Αγγλοκρατία*, 94.

3. Β. Νεράντζη *Βαρμάζη, Μεσαιωνική Ιστορία της Κύπρου μέσα από τις βυζαντινές πηγές*, Θεσσαλονίκη 1995, 102 (στο εξής: Β. Νεράντζη Βαρμάζη, *Ιστορία*). - G. Hill, *History of Cyprus II, I-IV* (II) Cambridge 1972, 39-40 (στο εξής: G. Hill, *History*, II).

4. Ιστορία της Κύπρου του Φλώριου Βουστρώνιου, ελληνική μετάφραση Α. Παυλίδης - Α. Ερκολάνη, Λευκωσία 1998, 47-48 (στο εξής: Φλώριος Βουστρώνιος) - Θ. Παπαδόπουλλος, Το Μεσαιωνικό Βασίλειο της Κύπρου (1182-1489), Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τ. Ι- XVII Εκδοτικής Αθηνών, Αθήνα 1979 κε τ. ΙΧ, Αθήνα 1979. 301-316, 303 (στο εξής: Θ. Παπαδόπουλλος, Βασίλειο τ. ΙΧ) - Κλ. Π. Γεωργιάδης, *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 1950, 83-85 (στο εξής: Κλ. Π. Γεωργιάδης, *Ιστορία*) - Γ. Γεωργής, *Αγγλοκρατία*, 87-88, 92. - Α. Παντελίδου, Κ. Χατζηκωστή *Ιστορία της Κύπρου Μεσαιωνική και Νεότερη (1192-1974)*, Λευκωσία 1997, 6. (στο εξής: Α. Παντελίδου, Κ. Χατζηκωστή *Ιστορία*) - Κ. Σπυριδάκης, *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου*. Λευκωσία 1972, 104. - G. Hill, *History*, II, 49 - Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Βενετία 1788 ανατ. μετά του προλόγου του Θ. Παπαδόπουλλου Λευκωσία, 1971, 122. (στο εξής: Κυπριανού, *Ιστορία*) - Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Ιστορία* 102. J. Richard, Η σύσταση και οι βάσεις του Μεσαιωνικού Βασιλείου *Ιστορία της Κύπρου τ. I-V*, 1995, στο Θεόδωρος Παπαδόπουλλος *Ιστορία της Κύπρου τ. IV* Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, Γραφείο Κυπριακής Ιστορίας Λευκωσία 1996, 1-21, 11-19 - (στο εξής: J. Richard, Σύσταση) Σ. Φραγκούδης *Κύπρις* Αθήνα 1890, 287 (στο εξής: Σ. Φραγκούδης *Κύπρις*) - Ρ. Γκρουσέ, *Ιστορία των Σταυροφοριών*, ελληνική μετάφραση Αθήνα χ.χ., 210. - H. Purcell, *Cyprus*, London 1969, 124 (στο εξής: H. Purcell, *Cyprus*).

Γκύ για λόγους κοινωνικούς, πολιτικούς και στρατιωτικούς κάλεσε αρκετούς ιππότες από τους Αγίους Τόπους για να κατοικήσουν στην Κύπρο. Περίπου τριακόσια μεγάλα και διακόσια μικρά φέουδα μοιράστηκαν σε ιππότες και κατώτερους ευγενείς⁵. Όπως εύστοχα παρατηρεί η Β. Νεράντζη Βαρμάζη, ο αποτυχημένος βασιλιάς της Ιερουσαλήμ Γκύ ντε Λουζινιάν⁶ επέδειξε σύνεση και αποφασιστικότητα, που δεν θα περίμενε κανείς με βάση την προηγούμενη πορεία του⁷. Η φεουδαρχική οργάνωση ακολούθησε το πρότυπο του βασιλείου της Ιερουσαλήμ και έγινε σύμφωνα με τις διατάξεις των Ασσιζών⁸. που ί-

5. Β. Νεράντζη Βαρμάζη, *Ιστορία*, 102 - G. Hill, *History*, II, 39-40.

6. Ο Γκύ ντε Λουζινιάν παρ' όλο που είχε διατελέσει στο παρελθόν βασιλιάς της Ιερουσαλήμ αρκέστηκε στον τίτλο του «ἐλέω Θεοῦ Δεσπότη τῆς Κύπρου». Αντιθέτως ο αδερφός του Αμωρύ στέφθηκε βασιλιάς της Κύπρου το 1197 από έναν απεσταλμένο του Γερμανού αυτοκράτορα Ερρίκου Στ'. Οι περισσότεροι Λουζινιανοί βασιλείς ήταν κάτοχοι και του στέμματος της Ιερουσαλήμ και αργότερα της Αρμενίας, αφού το στέμμα της Ιερουσαλήμ αποτέλεσε τον άξονα της εξωτερικής πολιτικής και πολεμικής δραστηριότητας των Λουζινιάν. Οι βασιλείς της Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας δεν απεμπολούν την καταγωγή τους από το Πουατού της Γαλλίας. Διατηρούν ως πατρώνυμο το όνομα των Λουζινιάν. Φέρουν στο οικογενειακό τους οικόσημο τον θυρεό τους, συνδυάζοντάς το στην αρχή με τον λέοντα της Κύπρου, ύστερα με τον σταυρό της Ιερουσαλήμ και έπειτα με τον λέοντα της Αρμενίας. - W. H. Rudt de Collenberg, «Héraldique de Chypre», *Cahiers d'héraldique* III, 1978, 87-158, 143-150. Η οικογενειακή παράδοση, σύμφωνα με την καταγωγή των Λουζινιάν έφθανε μέχρι τη νεράιδα Méluzine και επιζεί μέχρι και τον Πέτρο Α' (1359-1369) - J. Richard, «La Révolution de 1369 dans le royaume de Chypre», *Bibliothèque de l'École des Chartes*. 110 (1952), 108-123. 109 (στο εξής: J. Richard, *La Révolution*) - Του Ιδίου, Πολιτικοί και Κοινωνικοί Θεσμοί του Μεσαιωνικού Βασιλείου στο Θεόδωρος Παπαδόπουλλος *Ιστορία της Κύπρου* τ. I-V, τ. IV, 1995, 333-375, 335. (στο εξής: J. Richard, Θεσμοί) - Γ. Γεωργιάδης, *Αγγλοκρατία*, 98. - Κλ. Π. Γεωργιάδης, *Ιστορία*, 81.

7. Β. Νεράντζη Βαρμάζη, *Ιστορία*, 102.

8. Β. Νεράντζη Βαρμάζη, *Ιστορία*, 103. - Η ονομασία Ασσίζες είχε καθιερωθεί στη Δύση και μεταφέρθηκε στην Ανατολή από τους Σταυροφόρους. - Α. Παυλίδης, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου* τ. III (1192-1571) τ. I-III. Λευκωσία 1992, 24 (στο εξής: Α. Παυλίδης, *Ιστορία* τ. III). Κατά την περίοδο της βασιλείας του Αμωρύ, έγινε η πρώτη προσπάθεια για την καταγραφή και κωδικοποίηση των νόμων και των εθίμων, τα οποία ίσχυαν αρχικά στο βασίλειο της Ιερουσαλήμ και έπειτα στο βασίλειο της Κύπρου. Τελικά οι νόμοι και τα έθιμα αποτέλεσαν τρία βιβλία: 1) Το βιβλίο του Βασιλέως *Livre du Roi*, το οποίο πιθανώς επεξεργάστηκε ο Αμαλάριχος ντε Λουζινιάν κατά την περίοδο της βασιλείας του στην Ιερουσαλήμ. Επικεντρώνεται μόνο σε αυτό το βασίλειο και είναι ένα κείμενο εθιμικού δικαίου μικρής εμβέλειας. M. Grandcluade, «Classement sommaire des manuscrits des Assises de Jérusalem», *Revue Historique des droit français et étranger*, IVème série, 5ème année, (1926), 21-22, 41-48. 101-107 (στο εξής: M. Grandcluade, *Assises de Jérusalem*) - J. Richard, *Le Royaume Latin de Jérusalem*, Paris 1953, 203-204. - J. Richard, Το Δίκαιο του Μεσαιωνικού Βασιλείου, *Ιστορία της Κύπρου* τ. IV, 375-386, 376-377 (στο εξής: J. Richard, Δίκαιο) - Leontios Makhairas, *Recital concerning the*

σχυαν εκεί. Η νέα λατινική αριστοκρατία που αντικατέστησε τη βυζαντινή, μεταφύτευσε στο νησί τα ιπποτικά ήθη της Δύσης και αποτέλεσε μια στρατευμένη ευρωπαϊκή παροικία στην Ανατολή, η οποία ανέλαβε τον σταυροφορικό αγώνα κατά των μουσουλμάνων⁹.

Οι μαρτυρίες που διασώθηκαν από τη βυζαντινή περίοδο αναφορικά με την κοινωνική δομή της Κύπρου είναι ελάχιστες, για να μας επιτρέψουν μια πλήρη και αντικειμενική σύγκριση με την περίοδο της Φραγκοκρατίας. Είναι βέβαιο ότι ο ορθόδοξος πληθυσμός του νησιού είχε πνευματικούς και συναισθηματικούς δεσμούς με την Κωνσταντινούπολη, ενώ οι βυζαντινές κυβερνήσεις, πέρα από το να εισπράττουν φόρους από τους κατοίκους του νησιού σύμφωνα με τις συνθήκες, απέβλεπαν και στην συμπαράσταση των χριστιανών Κυπρίων κατά την

Sweet Land of Cyprus entitled «*Chronicle*». Edited with Translation and Notes by R. M. Dawkins, I-II Oxford, 1932 (ανατ. Famagouste α.ε. και New York, 1980) - *Λεόντιος Μαχαιράς, Εξήγησις της Γλυκείας Χώρας Κύπρου η οποία λέγεται Κρόνακα τουτέστιν, Χρονικόν* ελληνική μετάφραση Α. Παυλίδης, ιβ', Λευκωσία 1995 (στο εξής: *Λεόντιος Μαχαιράς*) - Κλ. Π. Γεωργιάδης, *Ιστορία*, 81. 2). Ο ιππότης Φίλιππος της Νοβάρας, καταγόμενος από τη Λομβαρδία, έχοντας από καιρό μεταναστεύσει στην Ανατολή και διαπαιδαγωγηθεί μέσω της επαφής του με τους βαρόνους των Αγίων Τόπων, επεξεργάστηκε το *Livre à un sien ami*, το οποίο αποκαλείται και βιβλίο υπό μορφή νομικής πραγματείας: *Livre en forme de plet*. Φαίνεται ότι ολοκληρώθηκε στα έτη 1252-1257 και στόχος του ήταν να δώσει τους διαδικαστικούς κανόνες, για να χρησιμοποιηθούν στο Ανώτατο δικαστήριο και όχι να καταρτίσει ένα συμπύλημα των προηγούμενων διατάξεων. Η συλλογή του Φιλίππου της Νοβάρας είναι η μόνη για την οποία μπορούμε να αναφέρουμε ότι γράφτηκε στην Κύπρο και συγκεκριμένα αναφέρεται στο βασίλειο της Κύπρου. Ο Φίλιππος της Νοβάρας διαπίστωσε ότι μερικές φορές το δίκαιο της Ιερουσαλήμ διέφερε με αυτό της Κύπρου, «*Si tel fest*» «*avenist au royaume de Jerusalem, je entens que rien ne vaudroit au seigneur tout ce qui est dit desus*». - J. Richard, *Δίκαιο*, τ. IV, 377. - M. Crandclaud, *Assises de Jérusalem*, 70-81. - *Λεόντιος Μαχαιράς*, ιβ'. - Κλ. Π. Γεωργιάδης, *Ιστορία*, 81. 3). Το βιβλίο του Ιωάννη ντ' Ιμπελέν, το οποίο ο κόμης της Γιάφφας συνέγραψε προς το τέλος της ζωής του το 1266. Αφορούσε κυρίως το βασίλειο της Ιερουσαλήμ, έγινε όμως ευρέως γνωστό και στο βασίλειο της Κύπρου. Μέσα από το βιβλίο αναδύεται η συνταγματική θεωρία του κόμη της Γιάφφας, αφού είχε διαμορφώσει μια θεωρία υπεράσπισης των δικαιωμάτων των υποτελών έναντι των διοικητών τους. Μέχρι το τέλος της Βενετικής κυριαρχίας το βιβλίο του Ιωάννη θεωρείτο ο κώδικας του φεουδαρχικού δικαίου. - M. Crandclaud, *Assises de Jérusalem*, 70-81. - J. Richard, *Δίκαιο*, τ. IV, 377. - J. Richard, *Le Royaume Latin de Jérusalem* Paris, 1953, 203-204. - Για τις Αссίζες βλ. N. Coureas, *The Assizes of the Lusignan Kingdom of Cyprus*, Cyprus Research Centre Texts and Studies in the History of Cyprus, XLLII, Nicosia, 2002.

9. Γ. Γεωργιάδης, *Αγγλοκρατία*, 94. - R. Grousset, *L'empire du Levant, Histoire de la Question d'Orient*, Paris, 1949, 334 (στο εξής: R. Grousset, *Levant*). C. Spyridakis, *An Outline of the History of Cyprus. from the most ancient Times to the Present Day*, Nicosia, 1957, 25 - H. Purcell, *Cyprus*, 121. - N. Housley, *The Later Crusades, 1274-1580, From the Lyons to the Alcazar*, Oxford, 1992, 183.

διάρκεια των αραβικών συγκρούσεων¹⁰. Μέχρι την άφιξη του Γκού ντε Λουζινιάν στην Κύπρο, παρόλο που επικρατούσε το μεγαλοϊδιοκτησιακό σύστημα, δεν υπήρχαν κοινωνικές φεουδαρχικές τάξεις ανάλογες με αυτές που εγκαθιδρύθηκαν αργότερα με την κατάληψη και τη διοίκηση του νησιού από τους Λουζινιανούς¹¹.

Η λατινική άρχουσα τάξη της Κύπρου δημιουργήθηκε μετά την κατάληψη του νησιού από τον βασιλιά της Αγγλίας Ριχάρδο το 1191¹². Ακολούθησε ένα ισχυρό μεταναστευτικό ρεύμα Λατίνων ευγενών, ιπποτών και αστών από την Συρία με την ενθάρρυνση του Γκού ντε Λουζινιάν¹³. Επίσης άλλοι Λατίνοι εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο σε διαδοχικά κύματα κατά τη διάρκεια του 13ου αιώνα, ιδίως ύστερα από την πτώση της Άκρας και της Τύρου το 1291. Μαζί με τους Λατίνους όμως εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο και πολλοί Σύροι Χριστιανοί¹⁴. Οι περισσότεροι Βυζαντινοί άρχοντες της Κύπρου εγκατέλει-

10. Β. Νεράντζη Βαρμάζη, *Ιστορία*, 62, 63. – Μ. Canard, *La dynastie macédonienne* (A.A. Vasiliev, Byzance et les Arabes II, 1, 62) Bruxelles, 1968. – Επιπλέον δυσκολότερο είναι οπωσδήποτε να χαρακτηριστεί η θέση του άρχοντα της Κύπρου που μαρτυρείται δυο φορές από τις βυζαντινές πηγές της εποχής, τη μια φορά στα μέσα του 9ου αι. από το Τακτικό του Uspenskij και την άλλη στις αρχές του 10ου αι. από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο στο έργο *Περί Βασιλείου Τάξεως*. Ο όρος άρχων είναι πολύ γενικός και μπορεί να σημαίνει οποιονδήποτε τοπικό διοικητή. – Ν. Oikonomidès *Les listes de préséances byzantines de IXe et Xe siècles*, Paris 1972, 341. Πιθανότατα η σχέση αυτή ήταν πολύ χαλαρή και οι άρχοντες της Κύπρου ενδιαφέρονταν για τα συμφέροντα του τόπου τους και έπειτα για τα συμφέροντα ολόκληρης της αυτοκρατορίας.

11. G. Hill, *History*, II, 8 – Αικ. Αριστείδου, «Κοινωνικο-οικονομική δομή, η παραγωγή και το εμπόριο της Κύπρου κατά τη Φραγκοκρατία», *Κυπριακός Λόγος*, τ. 10 (1978) 211-227, 218, (στο εξής: Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικο-οικονομική δομή).

12. W. H. Rudt de Collenberg, «L'empereur Isaac de Chypre et sa fille (1155-1207)», *Byzantion* 38-1 (1968) 123-179. – W. H. Rudt de Collenberg, Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών, *Ιστορία της Κύπρου* - τ. IV 788 (στο εξής: W. H. Rudt de Collenberg, Δομή της τάξεως των ευγενών).

13. P. W. Edbury, *The Kingdom of Cyprus, and the Crusades 1191-1374*, Cambridge 1991, 16-19. – Ν. Κουρέας, «Κοινωνικές πτυχές της Λατινοκρατίας στην Κύπρο: μια πολιτική διαχωρισμού», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών*, Λευκωσία 5 (2001) 265-281, 265-266 (στο εξής: Ν. Κουρέας, Κοινωνικές πτυχές).

14. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Suriens, όπως ήταν γνωστοί οι αραβόφωνοι χριστιανοί, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην άνοδο της Αμμοχώστου ως εμπορικού κέντρου την περίοδο αυτή. – D. Jacoby, «The rise of a new emporium in the Eastern Mediterranean: Famagusta in the Late Thirteenth Century», 150 - *Μελέται και Υπομνήματα Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' Γραφείο Κυπριακής Ιστορίας*, I (1984) 145-179, 154 (στο εξής D. Jacoby: The rise of a new emporium) - Ν. Coureas – C. Shabel, *Cartulary of the Cathedral of the Holy Wisdom of Nicosia*, Nicosia 1997, αρ. 24 και 106. – Ν. Κουρέας, Κοινωνικές πτυχές, 266 - P. W. Edbury, «Le régime des Lusignan, en Chypre et la population locale» A. Ducelier – M. Ballard, *Coloniser Moyen Âge Paris* (1955), 355-356 – G. Hill, *History*, II, 194 -195.

ψαν το νησί μετά την κατάληψή του από τον Ριχάρδο¹⁵. Όσοι όμως παρέμειναν έχασαν τα κτήματά τους, αφού τα ιδιοποιήθηκαν οι Λατίνοι ευγενείς¹⁶.

Με την αφαίρεση του μεγαλύτερου μέρους της περιουσίας των Ελλήνων και την εφαρμογή του θεσμού της φεουδαρχίας, η κοινωνική δομή του νησιού άλλαξε ριζικά. Ο πληθυσμός διαιρέθηκε σε δυο μέρη: τους προνομιούχους Λατίνους άποικους, που αποτέλεσαν την αριστοκρατία, και τους αυτόχθονες Έλληνες. Σε όλη την περίοδο της Φραγκοκρατίας τα δυο αυτά στοιχεία δεν θα συγχωνευθούν ποτέ. Θα ζήσουν παράλληλα ως θρησκευτικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί ανταγωνιστές ή ενίοτε ως σύμμαχοι μπροστά στις εξωτερικές απειλές αλλά ποτέ μαζί¹⁷.

Όπως αναφέρει ο Ν. Κουρέας¹⁸, μεταξύ Κύπρου, λατινοκρατούμενης Κρήτης και Πελοποννήσου, που είχαν κατακτηθεί μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204, υπάρχει ριζική διαφορά. Στην Κρήτη και στην Πελοπόννησο οι Βυζαντινοί άρχοντες παρέμειναν μετά την κάθοδο των Λατίνων και ενσωματώθηκαν στην άρχουσα τάξη έστω και ως υποδεέστεροι¹⁹. Επιπλέον ήταν οι κοσμικοί ηγέτες των υπόδουλων Ελλήνων στις περιοχές αυτές, οι οποίοι σε κάποιες περιπτώσεις οργάνωσαν και ένοπλες εξεγέρσεις κατά των Λατίνων²⁰.

Η εφαρμογή του φεουδαρχικού συστήματος στην Κύπρο κατά τα δυτικά πρότυπα είχε ως άμεσο αποτέλεσμα τη διάκριση του πληθυσμού σε τάξεις που τις αποτελούσαν οι ευγενείς, οι αστοί, οι πάροικοι, οι περπυάριοι, οι ελεύθεροι, οι Λευκοί Βενετοί και οι Λευκοί Γενουάτες.

Η Κυπριακή τάξη των ευγενών δημιουργήθηκε κατά τα πρότυπα

15. Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικο-οικονομική δομή, 218. – P. W. Edbury, *The Lusignan Kingdom of Cyprus and its Muslim Neighbors*. Bank of Cyprus Cultural Foundation, Nicosia – Cambridge 1993, 357 (στο εξής: P. W. Edbury, *Lusignan*). – C. Galatariotou, *The Making of a Saint: The Life, Times and Satisfaction of Neophytos the Recluse*, (Cambridge 1991), 201. – Ν. Κουρέας, Κοινωνικές πτυχές, 266.

16. Ν. Κουρέας, Κοινωνικές πτυχές, 266 – P. Lock, *The Franks in the Aegean (1204-1500)* (London 1985), 282-287. – P. W. Edbury, *Lusignan*, 355 – Ν. Coureas, «King Peter I of Cyprus and the Rebellion of 1363 on Crete», Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου. Λευκωσία 2001, τ. II 1 κε. – Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικο-οικονομική δομή, 218.

17. Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικο-οικονομική δομή, 219. – Γ. Γεωργής, *Αγγλοκρατία*, 95. – Α. Αιμιλιανίδου, *Ιστορία της Κύπρου*, Σειρά Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1966, 55.

18. Ν. Κουρέας, Κοινωνικές πτυχές, 266.

19. Ν. Κουρέας, Κοινωνικές πτυχές, 266. – P. Lock, *The Franks in the Aegean*, 282-287. – P. W. Edbury, *Lusignan*, 355.

20. Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικο-οικονομική δομή, 218.

των Σταυροφορικών κρατών της Συρίας και της Παλαιστίνης²¹. Ο Γκύ ντε Λουζινιάν προτίμησε να ακολουθήσει το πρότυπο της Αντιόχειας και της Τριπόλεως και προσπάθησε να παρεμποδίσει την δημιουργία βαρόνων και μεγιστάνων, που θα μπορούσαν να πλήξουν τα προνόμια του στέμματος, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Η φεουδαρχία παρείχε στον ηγεμόνα ένα σύστημα άμυνας, που στηριζόταν στη στρατιωτική υπηρεσία, και συνοδευόταν από την παροχή έργων φέουδων²².

Ο Γκύ διένειμε 200 φέουδα σε ευπατρίδες ένοπλους και 300 φέουδα σε ιππότες με εισόδημα 400 βυζαντινών νομισμάτων. Η αριστοκρατία που δημιουργήθηκε στηριζόταν στο νόμο της Ρώμης²³ και στην καταγωγή των ιπποτών, για αυτό και φυλασσόταν με πολλή φροντίδα η ανάμνηση της καταγωγής των οικογενειών και των επιμιξιών τους. Αυτές καθόριζαν τους βαθμούς συγγένειας με την σύναψη ή μη επιγαμιών. Από τα τέλη του 13ου αιώνα μαρτυρούνται ειδικές άδειες που ζητούσαν οι ευγενείς από τον πάπα, για να μπορέσουν να συνάψουν γάμο στους κόλπους της σχετικά στενής ομάδας τους²⁴.

Η αριστοκρατία αυτή διαμορφώθηκε με βάση την ιεραρχία των εκχωρηθέντων φέουδων. Οι ανώτεροι άρχοντες έπαιρναν τον τίτλο του βαρόνου. Το θεσμικό πλαίσιο της βαρονίας δεν φαίνεται σταθερό²⁵. Ο Φλώριος Βουστρώνιος προσδιορίζει ότι οι βαρόνοι είχαν την πρωτοκαθεδρία έναντι των άλλων ιπποτών και βεβαιώνει ότι όλοι οι ιππότες ήταν ίσοι μεταξύ τους²⁶. Οι βαρόνοι απαγορευόταν να επιδίδονται στο εμπόριο και να μισθώνουν την εκμετάλλευση ενός κτήματος το οποίο άνηκε στον βασιλιά, μπορούσαν όμως να εκμεταλλεύονται τα κτήματά τους και να πουλούν τα προϊόντα τους²⁷.

21. Τέσσερα ήταν τα κράτη των Σταυροφόρων την Συρία και στην Παλαιστίνη: η Έδεσσα, η Αντιόχεια, η Τρίπολη και η Ιερουσαλήμ, το καθένα με τις ιδιαιτερότητές του βλ. W. H. Rudt de Collenberg, Δομή της τάξεως των ευγενών 790-791.

22. W. H. Rudt de Collenberg, Δομή της τάξεως των ευγενών, 792.

23. J. Richard, Θεσμοί, 354, παρατηρεί ότι άνδρες ξένης καταγωγής πέτυχαν να εισδύσουν στους κόλπους της αριστοκρατίας, προϋπόθεση όμως ήταν η υιοθέτηση του λατινικού δόγματος για την ένταξη στην κατηγορία των ιπποτών.

24. W. H. Rudt de Collenberg, «Les dispenses matrimoniales accordées à l'Orient Latin selon les registres du Vatican d'Honorius III à Clément VII (1223-1385)» Mélanges de l'École Française de Rome-Moyen Âge, Temps Moderns, LXXXIX -1 (1977) 11-93. - J. Richard, Θεσμοί, 356.

25. P. W. Edbury, «Feudal Obligations in the Latin East», *Byzantion* 47 (1977) 328-356. (στο εξής: P. W. Edbury, Feudal Obligation) - J. Richard, Θεσμοί, 356.

26. Φλώριος Βουστρώνιος, κτ. - J. Richard, «Pairie d'Orient Latin: Les quatre baronnies des royaumes de Jérusalem et de Chypre», *Revue historique de droit français et étranger*, (1950), 67-88.

27. J. Richard, Θεσμοί, 358.

Ο στρατός του βασιλείου της Κύπρου ήταν οργανωμένος σε φεουδαρχική βάση, την οποία περιέγραφαν τα βιβλία των Ασιζών²⁸. Υπάρχουν τέσσερις μορφές υπηρεσιών: οι υπηρεσίες των ιπποτών, των σκουταρίων, των ενόπλων και των τουρκόπουλων. Στην κάθε κατηγορία αντιστοιχεί και μια έκταση φέουδου. Ο ιππότης όφειλε να υπηρετήσει με τέσσερα άλογα, ο σκουτάριος με τρία, ο απλός ένοπλος με δυο και ο τουρκόπουλος²⁹, που πολεμά με ελαφρύ οπλισμό, με ένα. Ο βασιλιάς επέβαλλε στους κατόχους του φέουδου να συντηρούν τα άλογα και τις πανοπλίες τους και να ανταποκρίνονται στην πρόσκλησή του, χωρίς να είναι υποχρεωμένος να τους πληρώνει³⁰. Το φέουδο μεταβιβαζόταν στον πρωτότοκο γιο, ενώ οι υπόλοιποι γιοι του φεουδάρχη γίνονταν μισθοφόροι³¹. Οι κόρες μπορούσαν να κληρονομήσουν το φέουδο, όταν δεν υπήρχαν άντρες. Ο βασιλιάς όμως μπορούσε να τις αναγκάσει να παντρευτούν έναν άνδρα της δικής του επιλογής,

28. P. W. Edbury, *Feudal Obligations*, 328-356. - J. Richard, *Θεσμοί*, 341.

29. Η λέξη *τουρκόπουλος* σημαίνει παιδί Τούρκου, το σώμα όμως αυτό δεν απαρτιζόταν από Τούρκους. Η λέξη αυτή έχει βυζαντινή προέλευση και επρόκειτο για σώματα εκχριστιανισμένων Μουσουλμάνων οι οποίοι υπηρετούσαν στον βυζαντινό στρατό ως μισθοφόροι. Οι τουρκόπουλοι ήταν σώματα ελαφρού ιππικού, με κύριο όπλο το τόξο και τύγχαναν ειδικής εκπαίδευσως για να αντιμετωπίζουν τους Τούρκους. Ο διοικητής τους ονομαζόταν *τουρκοπουλιέρης* και ανέλαμβανε τη διοίκηση του μισθοφορικού σώματος. Στην Κύπρο οι τουρκόπουλοι εμφανίζονται ως στρατιωτικό σώμα από την αρχή της Φραγκοκρατίας. Σε αυτούς είχαν ανατεθεί καθήκοντα ασφαλείας και φύλαξης του νησιού, ενώ τους είχαν παραχωρηθεί και γαίες. Το αξίωμα του τουρκοπουλιέρη ήταν ζωτικής σημασίας, γι' αυτό και το καταλάμβανε λίζιος έμπιστος του βασιλιά - *Φλώριος Βουστράνιος*, κε'. - *Λεόντιος Μαχαιράς*, ιε'. - Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, III, 27 - Ch. W.C. Oman, *History of the Art of the War in the Middle Ages*, I, 1924, 307 - J. Richard, «Les Turcoples au service des royaumes de Jérusalem et de Chypre: musulmans convertis ou chrétiens orientaux?», *Revue des études islamiques (Mélanges D. Sourdel)*, 56, (1986), 259-270. - Θ. Παπαδόπουλος, *Βασίλειο*, τ. IX, 313. - Κλ. Π. Γεωργιάδης, *Ιστορία* 82. - Γ. Γεωργής, *Αγγλοκρατία*, 99. Α. Παντελίδου - Κ. Χατζηκωστή, *Ιστορία*, 32.

30. P. W. Edbury, *Feudal Obligations*, 328-356. Στο θέμα αυτό προέκυψε διένεξη κατά την περίοδο της βασιλείας του Ούγου Γ' (1267-1284) και του Ούγου Δ' (1324-1359) και οι υποτελείς πέτυχαν, η διάρκεια της υπηρεσίας τους, αν πραγματοποιείτο εκτός βασιλείου (στην περίπτωση αυτή ο βασιλιάς ή ο γιος του θα διοικούσε το στράτευμα), να μην υπερβαίνει τους τέσσερις μήνες, εκτός αν ο βασιλιάς ήθελε να τους κρατήσει περισσότερο. Τότε θα τους πλήρωνε σε χρήμα. - Hans-E. Mayer, *Le service militaire, des vassaux à l'étranger. Mélanges sur l'histoire du royaume de Jérusalem* (Paris 1984), 106-114. - J. Richard, *Θεσμοί*, 341.

31. J. Richard, *Θεσμοί*, 358 - Πρβλ. την περίπτωση του Jaques De Fleury, J. Richard, *Chypre sous le Lusignans. Documents chypriotes des Archives du Vatican XIVe et XV siècles*, Paris 1962, 128-132.

φτάνει να προερχόταν από την κοινωνική τους τάξη και μπορούσε η κληρονομία να εκλέξει μεταξύ τριών υποψηφίων³².

Η κυπριακή αριστοκρατία δεν ήταν αγροτική. Τα χωριά ήταν κυρίως κτήματα προς εκμετάλλευση και ο φεουδάρχης δεν διέμενε ποτέ εκεί, ακόμη και αν είχε το κάστρο του. Η κύρια κατοικία των αριστοκρατών ήταν στην πόλη, όπου βρίσκονταν και τα μέγαρα των ευγενών. Ο Ludolf de Sudheim³³ σημειώνει ότι οι ευγενείς και οι ιεράρχες συναθροίζονταν στην Λευκωσία για τις διάφορες γιορτές. Επιδίδονταν συχνά και στο κυνήγι, πράγμα που τους υποχρέωνε να κατοικούν και σε σκηνές. Είχαν κοπάδια κυνηγετικών σκυλιών και γεράκια. Οι περιηγητές τις περισσότερες φορές υπερέβαλλαν για τον πλούτο της αριστοκρατίας. Υπήρχαν πολλοί ιππότες και σκουτάριοι, που τα φέουδα και οι μισθοί μόλις τους εξασφάλιζαν την καθημερινή διαβίωση.

Τμήμα της άρχουσας τάξης των ευγενών αποτελούσε και ο λατινικός κλήρος³⁴, τα διάφορα μοναχικά τάγματα, όπως των Αυγουστιανών μοναχών, που εγκαταστάθηκαν στο Πέλλαπαϊς, των Βενεδικτίνων που αρχικά είχαν έδρα την Λευκωσία και έπειτα απέκτησαν το μοναστήρι του Σταυροβουνίου, τα στρατιωτικά τάγματα των Ιωαννιτών, των Ναϊτών και Τευτόνων. Επίσης οι αδελφότητες των Καρμελιτών Δομινικανών και των Φραγκισκανών που εγκαταστάθηκαν στη Λευκωσία, την Αμμόχωστο και τη Λεμεσό κατά τα τέλη του 13ου αιώνα³⁵. Σε αυτούς δόθηκαν κτήματα, έσοδα και αστικές περιουσίες, όπως είχαν δοθεί στους Λατίνους ιερείς και μοναχούς³⁶.

32. Πρβλ. Λεόντιος Μαχαιράς, § 265, 196 «...Ακόμη έπεψεν να πάρη την κόρη του την Μαρία τε Τζιμπλέρ να την άρμάση με τον Καμούς τον Ράφτη, ή ποία έχήρευσε άπε τον σίρ Γην τον Βερνήν...». Ο βασιλιάς Πέτρος Α' (1359-1369) προκάλεσε σκάνδαλο που θέλησε να επιβάλει στην κόρη του Ερρίκου ντε Ζιμπελέ έναν μη ευγενή σύζυγο.

33. Ludolfus de Sudheim, *De Terra Sancta et itinere Jherosol.* Ed. G. A. Neumann, in *Archives de l'Orient Latin*, II, Paris 1884, 336, (στο εξής: *Ludolfus de Sudheim*) - J. Richard, Θεσμοί, 358.

34. Η εγκαθίδρυση της Λατινικής αρχιεπισκοπής Λευκωσίας επικυρώθηκε με βούλα του πάπα Καίλεστίνου ΙΙΙ στις 13.12.1196. Έτσι εγκαθιδρύθηκαν στην Κύπρο τέσσερις επισκοπικές έδρες στην Λευκωσία, Αμμόχωστο, Λεμεσό και Πάφο. - Λεόντιος Μαχαιράς, κγ'.

35. Αικ. Αριστείδου, *Ιπποτικά τάγματα, Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. VI, 104, Λευκωσία 1987 - Αικ. Αριστείδου, «Οι επιπτώσεις των Σταυροφοριών στην οικονομική ανάπτυξη της Κύπρου», N. Coureas and Riley Smith *Η Κύπρος και οι Σταυροφορίες - Cyprus and the Crusades. Papers given at the international Conference*, Nicosia 6-9 September 1994, Nicosia 1995, 355-361.

36. Ν. Κουρέας, *Κοινωνικές πτυχές*, 266. - Του Ιδίου, «*The Latin church in Cyprus 1191-1312*». Aldershot, (1997), 47-58.

Αστική τάξη

Η φραγκική αστική τάξη διαμορφώθηκε σύμφωνα με το υπόδειγμα των φραγκοκρατούμενων ακτών της Συρίας³⁷. Οι αστοί των συριακών πόλεων που είχαν λάβει αστικές εκχωρήσεις είχαν ως υποχρέωση την υπεράσπιση των τειχών της πόλης τους. Η στρατιωτική αυτή υποχρέωση επιβάρυνε λιγότερο τους Κυπρίους, αφού η τάξη αυτή περιλάμβανε μόνο βιοτέχνες και έμπορους. Η αστική εκχώρηση μεταβιβαζόταν σύμφωνα με τους κανόνες του Αστικού Δικαίου και υπέκειτο συνήθως στην καταβολή ετήσιας εισφοράς, της *encensive*. Την αστική εκχώρηση δεν μπορούσε να την κατέχει ούτε κληρικός, ούτε αυτοί που άνηκαν στις προβηγκιανές, ιταλικές ή καταλανικές κοινότητες³⁸.

Με την εμπορική δραστηριότητα ασχολούνταν κυρίως τεχνίτες και έμποροι από τη Γένοβα, την Πίζα, τη Βενετία, τη Μασσαλία και από τις άλλες δημοκρατίες της Ευρώπης, στους οποίους οι Φράγκοι ηγεμόνες παραχωρούσαν εμπορικά προνόμια³⁹. Στην Κύπρο είχαν εγκατασταθεί πολύ νωρίτερα Σύροι, Αρμένιοι και Εβραίοι έμποροι⁴⁰, ενώ υπήρχε και ένας περιορισμένος αριθμός Κυπρίων εμπόρων⁴¹.

Μεταξύ των προνομιούχων εμπόρων την πρώτη θέση κατείχαν οι Γενοואίτες. Τον Ιούλιο του 1233 οι Γενοואίτες πέτυχαν την έκδοση βασιλικού διατάγματος από τη βασίλισσα Αλίκη και από τον γιο της Ερ-

37. J. Richard, Θεσμοί, 359.

38. E. H. Kausler, *Les Livres des Assises et des Usages dou Reaume de Jerusalem. Sive Leges et Instituta Regni Hierosolymitani* I, Stuttgartiae (1839), 416 (στο εξής: E. H. Kausler, *Les Livres des Assises*) – J. Richard, Θεσμοί, 359.

39. G. Hill, *History* τ. I, 306, – του Ιδίου, τ. II, 85, 182, 205-206, 224. – J. Richard, Θεσμοί, 361 - Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικο-οικονομική δομή, 222. - Ν. Κουρέας, Οικονομικές Πτυχές, 258. - Α. Αιμιλιανίδου, «Προνόμια των αλλοδαπών και διομολογήσεις εν Κύπρω», Κυπριακά Σπουδαί, 1 (1937), 1-59, 12-31 (στο εξής: Α.Κ. Αιμιλιανίδου, Προνόμια) - Φ. Ζανέττος *Ιστορία της Κύπρου* τ. I, Επανεκδοση μετά των προλεγομένων του Θ. Παπαδόπουλλου. Λευκωσία 1997, 656, 679-680, 683 (στο εξής: Φ. Ζανέττος *Ιστορία* τ. I).

40. G. Hill, *History*, τ. I, 241, 281, 306. – Του Ιδίου, *History*, τ. II, 1, 2, 4. – Οι Αρμένιοι εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο από τον 6ο αιώνα μ.Χ. και οι Εβραίοι τον 12ο αιώνα. Ο αριθμός των Σύρων κατέστη αξιόλογος μετά την κατάκτηση της Κύπρου από τους Λουζινιανούς, οπότε και απέκτησαν το δικαίωμα να δικάζονται από ξεχωριστό δικαστή στην Λευκωσία. - Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικό-οικονομική δομή, 222.

41. Οι Κύπριοι έμποροι ήταν κυρίως απόγονοι παλαιών αριστοκρατικών οικογενειών. Η κατάσταση τους στην αρχή της Φραγκοκρατίας δεν ήταν καλύτερη από εκείνη της τυραννικής περιόδου του τελευταίου Βυζαντινού διοικητή Ισαάκιου Κομνηνού. Με την πάροδο του χρόνου όμως κατέκτησαν σημαντικές θέσεις στο εμπόριο, τον στρατό, την διοίκηση, ακόμη ανήλθαν και μέχρι τον βαθμό του ευγενούς. - G. Hill, *History*, τ. II, 7-8. - Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικό-οικονομική δομή, 222.

ρίκο Α' (1218-1253), με το οποίο παραχωρούνταν σε αυτούς οι πρώτες διομολογήσεις κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας στην Κύπρο. Έτσι τους παραχωρήθηκε α) το προνόμιο της ατελούς εισαγωγής και εξαγωγής προϊόντων, β) δυο εκτάσεις γης, μια στην Αμμόχωστο και άλλη στη Λεμεσό, όπου τους δινόταν το δικαίωμα να ανεγείρουν κτίρια και οικοδομήματα (προξενείο και αποθήκες για τα εμπορεύματά τους), γ) καταβολή αποζημιώσεων σε περίπτωση που ναυαγούσε γενονατικό πλοίο στις κυπριακές ακτές, δ) καθώς και το δικαίωμα να δικάζονται από τον πρόξενο της Γένουας για όλες τις αστικές και ποινικές υποθέσεις με εξαίρεση τα εγκλήματα εσχάτης προδοσίας, κλοπής και φόνου⁴².

Κατά τα τέλη του 13ου και στις αρχές του 14ου αιώνα ο αριθμός των προνομιούχων εμπόρων αυξήθηκε. Ο Ερρίκος Β' (1285-1324) παραχώρησε προνόμια στους εμπόρους από την Πίζα και την Καταλονία. Τους δινόταν το δικαίωμα να καταβάλλουν μόνο το 1/2 των δασμών στα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα και 1% για τα εμπορεύματα που προορίζονταν για το διαμετακομιστικό εμπόριο. Το τέλος του 1/5 που καταβαλλόταν για την ναύλωση των πλοίων μειώθηκε στο 1/10⁴³.

Επιπλέον στους Πιζανούς αναγνωρίστηκε το δικαίωμα να έχουν πρόξενο για την εκδίκαση των υποθέσεών τους. Σε περίπτωση καταδίκης κάποιου Πιζανού σε ποινή φυλάκισης, την φροντίδα του αναλάμβαναν οι κυπριακές αρχές. Η περιουσία των Πιζανών, οι οποίοι πέθαιναν στην Κύπρο χωρίς να αφήσουν διαθήκη, αποστελλόταν στην κοινότητα της Πίζας⁴⁴.

Οι Βενετοί και οι Λευκοί Βενετοί⁴⁵ πέτυχαν από τις τρεις Ιουνίου του 1306 να τους αναγνωριστούν τα εξής δικαιώματα: α) αποκτούσαν το προνόμιο εισόδου και παραμονής στο νησί, β) απαλλάσσονταν από την καταβολή δασμών και γ) είχαν το δικαίωμα να διατηρούν εκκλη-

42. Βλ. G. Hill, *History*, II, 85. - Α.Κ. Αιμιλιανίδου, Προνόμια, 12-31. - Ν. Κουρέας, Οικονομικές Πτυχές, 258.- Του ιδίου, «Western Merchants and the Ports of Cyprus up to 1291», *Proceedings of the International Symposium Cyprus and the Sea*, Nicosia, 25-26 September, 1993, 255-261, εκδ. Β. Καραγεώργης- Δ. Μηχαηλίδης, Λευκωσία (1995) 265-268 (στο εξής: Ν. Coureas, Ports of Cyprus).

43. Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικό-οικονομική δομή, 222. - Α. Αιμιλιανιάδου, Προνόμια, 12-31.

44. G. Hill, *History* II, 203 - Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικό-οικονομική δομή, 225. - Ν. Κουρέας, «Πολιτικές, στρατηγικές και οικονομικές πτυχές της Φραγκοκρατίας στην Κύπρο» Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών τ. 5 (2001) 245-262, κυρίως 258.

45. Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικό-οικονομική δομή, 221. - Βλ. G. Hill, *History*, II, 10.

σία στη Λευκωσία, την Αμμόχωστο και τη Λεμεσό, καθώς και κατοικία για τον πρόξενό τους. Δικαστικές διαφορές μεταξύ δυο Βενετών εκδικάζονταν από Βενετό. Σε περίπτωση θανάτου κάποιου Βενετού, είτε άφηνε διαθήκη είτε όχι, η περιουσία του κατέληγε στη Βενετία⁴⁶. Όπως σημειώνει η Αικ. Αριστείδου, οι Λευκοί Βενετοί ήταν προστατευόμενοι Έλληνες και Σύροι που απέκτησαν τα προνόμια των Βενετών. Οι περισσότεροι από αυτούς ζούσαν στην Πάφο και πλήρωναν ετήσιο φόρο 300 δουκάτα, ενώ σε άλλες περιοχές ζούσαν ελάχιστοι. Δικάζονταν από Βενετό δικαστή που είχε την έδρα του στην Λευκωσία. Ανάλογη ήταν και η τάξη των Λευκών Γενουατών. Συνάμα υπήρχε και η τάξη των Μαύρων Γενουατών, που περιλάμβανε απελευθερωμένους σκλάβους και πιθανόν αυτός ήταν ο λόγος που οι υπόλοιποι ονομάζονται Λευκοί Γενουάτες.

Τμήμα της αστικής τάξης αποτελούσαν και οι κληρικοί διαφόρων δογμάτων, που επιδίδονταν σε δραστηριότητες επαγγελματικού χαρακτήρα⁴⁷. Όλοι όμως απολάμβαναν το προνόμιο της παραπομπής τους στα εκκλησιαστικά δικαστήρια. Ωστόσο η μείωση από τους Λατίνους των ορθοδόξων επισκοπικών εδρών της Κύπρου από 14 σε 4 τον 13ο αιώνα⁴⁸, ο εξοστρακισμός αρκετών ιεραρχών και η αναγκαστική μεταφορά των επισκοπικών εδρών που είχαν απομείνει από τις πόλεις στην ύπαιθρο ήταν μέτρα που στόχευαν στην μείωση της δύναμης της ορθόδοξης εκκλησίας. Οι Έλληνες επίσκοποι όχι μόνο ήταν υποτελείς στους Λατίνους επισκόπους, αλλά ενεργούσαν και ως μεσάζοντες μεταξύ του Λατίνου επισκόπου και των Ελλήνων ιερέων και μοναχών⁴⁹.

46. G. Hill, *History*, II, 224 - Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικό-οικονομική δομή, 225.

47. Ο J. Richard, Θεσμοί, 364 παρατηρεί ότι μέχρι τη Σύνοδο της Φλωρεντίας (1439) απαγορευόταν στους Λατίνους να ασπάζονται το ελληνικό δόγμα, αφού όποιος λάμβανε το χρίσμα και το λατινικό δόγμα ανήκε στους πιστούς του δόγματος αυτού. Εν κατακλείδι, πιστοί διαφόρων ομολογιών έκαναν μικτούς γάμους και σύχναζαν στις ελληνικές εκκλησίες, επιπλέον οι Λατίνοι άρχοντες έκαναν γενναιοδωρίες στις ελληνικές εκκλησίες.

48. Βλ. Χρ. Παπαδόπουλου, «Αι επισκοπαί της Εκκλησίας Κύπρου», *Επιστημονική Επετηρίς Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου* 12 (1917-1918) 28-35 - Γ. Κοινιδάρη «Η θέσις της εκκλησίας της Κύπρου εις τα εκκλησιαστικά Τακτικά (Notitia Episcopatum) από του Η΄ μέχρι του ΙΒ΄ αιώνος», Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, (Λευκωσία 14-19 Απριλίου 1969 I-III) 1-2 Λευκωσία 1972-1973, Α΄ 81-120.

49. L. de Mas Latrie, *Histoire de île de Chypre sous le règne des princes de la maison du Lusignan*, I-III Paris 1861, 1852, 1855, ανατ. Famagouste, 1970, III, 612-614, 619, 641-642 (στο εξής: Mas Latrie, *Histoire*, III). - Ν. Κουρέας, Κοινωνικές Πτυχές, 270-271. - Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ.ΙΙΙ, 33.

Στα τέλη του 13ου αιώνα η εκκλησία της Κύπρου κατόρθωσε να ανασυνταχθεί και να αποκτήσει σταδιακά τη δύναμή της⁵⁰.

Κληρικούς από τη Συρία εντοπίζουμε μεταξύ του αγροτικού πληθυσμού, όσο και μεταξύ του πληθυσμού των πόλεων. Ήταν τεχνίτες επεξεργασίας της ζάχαρης ή γεωργοί που εκχέρσωναν ή μίσθωναν χωράφια, κατείχαν το δικαίωμα της προσωπικής ελευθερίας, γεγονός που τους επέτρεπε την αλλαγή του τόπου κατοικίας. Επίσης κατείχαν σημαντικές θέσεις μεταξύ των μικροκαταστηματαρχών και των εμπόρων⁵¹.

Η οργάνωση των επαγγελματιών σε συντεχνίες, για να εξασφαλιστούν τόσο η καταβολή των επιβαλλόμενων από τον βασιλέα τελών, όσο και η προστασία της πελατείας από τους κακούς τεχνίτες ή τις υπερβολικές τιμές, υπήρξε κοινή για όλους⁵².

Η ελληνική αστική τάξη διαφοροποιούνταν από τους Σύρους στο γεγονός ότι δεν απολάμβανε την ατομική ελευθερία. Οι αστοί αυτοί ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν τον προσωπικό φόρο της *στρατίας* ενός υπέρπυρου, που για τους Φράγκους ταυτιζόταν με τον κεφαλικό φόρο και επιβάρυνε τους δουλοπάροικους. Κύριος περιορισμός της ελευθερίας των αστών ήταν η υποχρέωση που είχαν να ζητούν βασιλική άδεια για να πουλήσουν την ακίνητη περιουσία τους. Από δικαστικής πλευράς, για τις διάφορες εκχωρήσεις γαιών, την άσκηση του επαγγέλματος και τις υποθέσεις που αφορούσαν το δημόσιο δίκαιο, φαίνεται ότι δικάζονταν από το δικαστήριο των αστών⁵³.

Πρέπει να τονιστεί βέβαια ότι με τις μαζικές απελευθερώσεις που παραχώρησε ο Πέτρος Α'⁵⁴, καταργήθηκε η καταβολή της στρατίας

50. Για τη θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας βλ. Θεόδωρος Παπαδόπουλος, *Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας*, στο *Ιστορία της Κύπρου*, τ. IV, 543-665. - Φ. Κουρίκου, *Η ορθόδοξος εκκλησία εν Κύπρω επί Φραγκοκρατίας*, Αθήνα 1907. - I. Χάκκετ - X. Παπαϊωάννου, *Ιστορία της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Κύπρου* τ. I-III, Αθήνα 1923, Πειραιάς 1927, 1932. - J. Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*. London 1901.

51. Ο E. H. Kausler, *Les Livres des Assises*, 413, αναφέρει ότι οι διακηρύξεις και τα διατάγματα που διαλαλούνταν στην Λευκωσία κατά διαταγή του βασιλέα ορίζουν τον Αύγουστο του 1301 έναν μονοφυσίτη ιερέα μαζί με έναν παντοπώλη να ερευνήσουν την ποιότητα των φαρμάκων που πωλούνταν από τους παντοπώλες. - J. Richard, *Θεσμοί*, 361.

52. E. H. Kausler, *Les Livres des Assises*, 403-419. - Οι αρτοποιοί επιτηρούνταν αυστηρά - πρβλ. J. Richard, *L'ordonnance de décembre 1296 sur le prix du pain à Chypre*, *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 1 (1967-1968) 45-51 - J. Richard, *Θεσμοί*, 361.

53. J. Richard, *Θεσμοί*, 363.

54. *Λεόντιος Μαχαιράς*, § 157 114 - *Φλώριος Βουστρώνιος*, § 397, 231.

και τερματίστηκαν οι περιορισμοί, που βάρυναν την μεταβίβαση των έγγειων αγαθών⁵⁵.

Διαμορφώθηκε μια νέα κοινωνική τάξη από Έλληνες, Σύρους και Λατίνους, η τάξη των αξιωματούχων, οι οποίοι προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στον βασιλιά, τους ευγενείς και τις εκκλησίες. Πρόκειται για ανθρώπους πλούσιους που μίσθωναν τα έσοδα του βασιλείου και τα χωριά των μεγιστάνων ή για μορφωμένους, οι οποίοι καταλάμβαναν θέσεις στο βασιλικό σέκρετο⁵⁶ και στη καγκελαρία⁵⁷. Η τάξη αυ-

55. Ο J. Richard, Θεσμοί, 363, θεωρεί βέβαιη τη δυνατότητα των Ελλήνων να γίνονται ένορκοι στο δικαστήριο του ιπποκόμητος, αφού κατά τα τελευταία έτη του 15ου αιώνα χρειάστηκε να μεταφρασθούν στα ελληνικά οι Ασσίζες του δικαστηρίου των Αστών. Κατά τον Α. Παυλίδη, Ιστορία, τ. III, 25 αναφέρει ότι οι Ασσίζες αποτελούν σήμερα όχι μόνο πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την Μεσαιωνική Κύπρο αλλά και εξαιρετικό γλωσσικό στοιχείο της κυπριακής διαλέκτου. Βλ. αναλυτικά Κ. Σάθας, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη I-VII, Βενετία-Αθήναι-Παρίσιοι 1872-1894. VI, 1877.

56. Το βασιλικό σέκρετο ήταν το κεντρικό γραφείο της οικονομικής υπηρεσίας του βασιλείου. Η αρμοδιότητά του ήταν ο έλεγχος των ιδιωτικών τιμαρίων και η εκμετάλλευση των βασιλικών κτημάτων. Για τις δραστηριότητες του βασιλικού σέκρετου βλ. αναλυτικά το βιβλίο του J. Richard, avec la collaboration de Th. Papadopoulos, *Le Livre des remembrances de la Secréte du Royaume de Chypre (1468-1469)* Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών, Πηγαί και Μελέται της Κυπριακής Ιστορίας (X) Nicosie 1983 (στο εξής: J. Richard, *Le Livre des remembrances*). Το βιβλίο αυτό περιέχει οδηγίες για την καλύτερη διοίκηση των βασιλικών κτημάτων και για την διάθεση των παραγομένων σ' αυτά προϊόντων ως πληρωμών μισθών και χορηγιών. Το δεύτερο μέρος του βιβλίου περιέχει θέματα αναφερόμενα σε ιδιωτικά τιμάρια, τις καταγραφές τους και τις σχετικές πληρωμές. Επιπλέον γίνονται αναφορές σε πληρωμές, διορισμούς, ενοικιάσεις, καταβολές ενοικίων, έγγραφές πιστοποιητικών εθνικότητας για φοροαπαλλαγές και σε συμβόλαια μεταξύ ιδιωτών και του κράτους μέσω του βασιλικού σέκρετου. - Α. Παυλίδης, Ιστορία, τ. III, 30.

57. Για την υλοποίηση των αποφάσεων του βασιλέως, η Κύπρος διέθετε μια καγκελαρία. Κατά τον 13ο αιώνα ο επικεφαλής της καγκελαρίας έφερε τον τίτλο του καγκελάριου και ήταν εκκλησιαστικός λειτουργός, ο οποίος συνέτασσε τους καταστατικούς χάρτες και τα διάφορα προνόμια. Τον 14ο αιώνα, ακόμα και λαϊκοί υπήρξαν καγκελάριοι του μεσαιωνικού βασιλείου. Το αξίωμα φαίνεται ότι στη συνέχεια αφέθηκε κενό και υπεύθυνος της καγκελαρίας ήταν ο αντικαγκελάριος. Ο τίτλος όμως του καγκελάριου του βασιλιά φέρεται από γραμματείς επιλεγμένους μεταξύ των συμβολαιογράφων, που είχαν εκπαιδευθεί στη Δύση. Το προσωπικό συμπληρωνόταν από έναν γραφέα και έναν δικαστή. Η καγκελαρία συνέτασσε τα έγγραφα με μια διαδικασία ή και τα κατέτασσε σε κατηγορίες: τα προνόμια, τις βασιλικές επιστολές και τα γράμματα. Τον 13ο αιώνα η καγκελαρία διέθετε και μολύβδινη σφραγίδα, αργότερα όμως χρησιμοποιούσε σφραγίδες από βουλοκέρι. Οι εντολές με ιδιόχειρη υπογραφή του βασιλέως δεν προέρχονται από την καγκελαρία. Ο Λεόντιος Μαχαιράς και ο Φλώριος Βουστράνιος σταδιοδρόμησαν ως διοικητικοί αξιωματούχοι του βασιλείου της Κύπρου. - J. Richard, Θεσμοί, τ. IV, 339. - πρβλ. Του Ιδίου, «La diplomatie royale dans les royaumes d'Arménie et de Chypre, (XIIe - XV siècles)» *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 144 (1986), 69-86.

τή απαρτίζεται και από νεοφερμένους που σπούδασαν στα σχολεία της Δύσεως⁵⁸, όπως συμβολαιογράφοι και νομομαθείς και καταλαμβάνουν θέσεις γραμματέων ή δικαστών του βασιλιά⁵⁹.

Το μεγαλύτερο μέρος του ντόπιου πληθυσμού αποτελούνταν από Έλληνες και Σύρους αγρότες, που ήταν δουλοπάροικοι και εργαζόνταν στα κτήματα του αυτοκράτορα, της εκκλησίας της Κύπρου ή παλαιότερα στους Βυζαντινούς άρχοντες⁶⁰. Κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας στην Κύπρο διακρίνουμε τέσσερις κατηγορίες στον ιθαγενή πληθυσμό: α. τους παροίκους, β. τους περπυαρίους, γ. τους ελεύθερους ή φραγκομάτους και δ. τους δούλους.

α. Πάροικοι

Για τους παροίκους ή δουλοπαροίκους ή βιλάνους η μετάβαση της εξουσίας από τους Βυζαντινούς στους Φράγκους επέφερε ελάχιστες αλλαγές στον καθημερινό τους βίο, αφού οι οικονομικές δομές της υστεροβυζαντινής περιόδου παρέμειναν αναλλοίωτες⁶¹. Οι πάροικοι ήταν δεμένοι με τη γη την οποία καλλιεργούσαν, κατέβαλλαν κε-

58. J. Richard, Une famille des Vénitiens Blancs, dans le royaume de Chypre au milieu du XVème siècle: les Audeth et la Seigneurie de Marethasse, 90, *Rivista di studi bizantini e slavi I* (1981) 82-129. - W. H. Rudt de Collenberg, *Études de prosopographie généalogique des Chypriotes mentionnés dans les registres du Vatican 1378-1471*, *Μελέται και Υπομνήματα, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' Γραφείο Κυπριακής Ιστορίας I* (1984) 521-678, 640-641. - Ο Ανδρέας Audeth, απέκτησε τίτλους σπουδών στη Δύση και όταν επανήλθε στην Κύπρο έλαβε ως επίτιμος μια επισκοπική έδρα.

59. O J. Richard, Θεσμοί, 363 παρατηρεί ότι ο Πέτρος Α' προσέλαβε στην υπηρεσία του ευγενείς της Δύσεως: τον Perceval από την Καταλονία και τον Philippe de Mézières και άλλους.

60. J. Richard, «Un monastère grec du Palestine, et son domaine chypriote: Le monachisme orthodoxe et la établissement de la domination franque» *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 20-25 Απριλίου 1982) I-III* Λευκωσία 1985-1987, *B τ. 2* (1986) 61-75, 70-72. - Ν. Κουρέας, *Κοινωνικές Πτυχές* 267.

61. G. Hill, *History*, II, 7-11. - Ν. Κουρέας, *Κοινωνικές Πτυχές*, 267. Η αρχή της τάξης των παροίκων χρονολογείται στα πρωτοβυζαντινά χρόνια, όταν διοικητής της Κύπρου ήταν ο Καλόκαιρος, οπότε και είχε επιβληθεί στους Κυπρίους ειδική φορολογία για συντήρηση του στρατιωτικού σώματος προς υπεράσπιση της Κύπρου από τους πειρατές. - Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III, 32. - Ένας Ιταλός επισκέπτης της Κύπρου κατά τον 16ο αιώνα, ο Tommaso Poracchi, αναφέρει ότι οι πάροικοι ήταν ένα είδος σκλάβων που υφίσταντο «από την εποχή των Ελλήνων δουκών», δηλαδή από τα βυζαντινά χρόνια. Προσθέτει μάλιστα ότι οι Λουζινιανοί διατήρησαν τον θεσμό των παροίκων και εκχώρησαν στους βαρόνους τους διάφορα χωριά και δικαιώματα εξουσίας επί των χωρικών. Επιπλέον αναφέρει ότι η τυραννία των αρχόντων ήταν τόσο μεγάλη, ώστε έφτασε μέχρι του σημείου μερικοί απ' αυτούς να ανταλλάσσουν τους σκλάβους τους με σκυλιά ή άλλα ζώα.- Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III, 33.

φαλικό φόρο δυο υπερπύρων ανά άτομο, και είχαν υποχρέωση παροχής εργασιών (αγγαρείες)⁶², και μια καταβολή για την εκχώρηση του κτήματος, το *δημόσιον* που έγινε *dimois*⁶³. Η φορολογία στη συγκομιδή στην Κύπρο έφτανε μέχρι και το 1/3⁶⁴ και η υποχρέωση των αγγαρειών⁶⁵ ήταν πολύ πιο βαριά από το καθεστώς άλλων περιοχών της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι κατηγορίες των παροίκων που υφίσταντο κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας είναι οι εξής:

α. Οι ζευγαράτοι, κάτοχοι ζεύγους βοδιών· σ' αυτούς παραχωρούνταν 40 μόδιοι γης για καλλιέργεια. β. Οι βοϊδάτοι, κάτοχοι ενός μόνο βοδιού· σ' αυτούς δίνονταν 30 μόδιοι γης. γ. Οι πεζοί, που δεν κατείχαν ούτε ένα βόδι· σ' αυτούς παραχωρούνταν 20 μόδιοι γης για καλλιέργεια⁶⁶.

Επικεφαλής της αγροτικής κοινότητας των δουλοπαροίκων ήταν ο *κατεπάνος*, ο οποίος είχε την ευθύνη να εισπράττει τα διάφορα τέλη από αυτούς. Τα τέλη αυτά έφεραν την ονομασία *κατεπανάκιον*. Οι πάροικοι δεν μπορούσαν να μετακινούνται από τον τόπο διαμονής τους παρά μόνο με την έγκριση του Λατίνου ευγενή⁶⁷.

Ο πάροικος δεσμευόταν ως προς την *εξωγαμία*, αν δηλαδή κάποιος πάροικος νυμφευόταν μια πάροικο κάποιου άλλου άρχοντα, τότε ο δεύτερος έπρεπε να λάβει μια άλλη ως αντιστάθμισμα⁶⁸. Ένας πά-

62. Για το θεσμό της αγγαρείας βλ. την αναλυτική μελέτη της Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, «Η Αγγαρεία στο Βυζάντιο», *Βυζαντινά* 11 (1982) 21-54. - Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Αγροτική και Αστική Οικονομία στο Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη, 1992, 41.

63. G. Ostrogorsky, «Agrarian Conditions in the Byzantine Empire» in *Cambridge Economic History of Europe* (Cambridge 1996), 205-234. - P. J. Zepos, «Servi e parocci nel diritto bizantino e postbizantino» *Accademia nazionale dei Lincei, Rendiconti della classedì scienze morali, serie 8 XXXV*, 1980, 419-435. - N. Svoronos «Questions sur la situation sociale et juridique des Grecs chypriotes pendant la domination Franque», *XVe Congrès international d'études byzantines, Rapports et co-rapports*, V, 3, Athènes, 1976 - J. Richard, *Θεσμοί*, 365.

64. Πρβλ. J. Richard, Agricultural conditions in the Crusader States, in *History of the Crusades* ed. K. Setton V, 255. - J. Richard, *Θεσμοί*, 365.

65. Mas Latrie, *Histoire*, III, 125, 226-227. 520. Του ιδίου, II, 382 - Πρβλ. G. Ostrogorsky, *Agrarian conditions*, 205-234. - Αικ. Αριστείδου, Κοινωνικό-οικονομική δομή, 220. - Ν. Κουρέας, Κοινωνικές Πτυχές, 267. Κλ. Π. Γεωργιάδης, *Ιστορία*, 82. - Γ. Γεωργής, *Αγγλοκρατία*, 97. - Α. Παντελίδου, Κ. Χατζηκωστή, 36, Λευκωσία 1997. - G. Hill, *History* II, 8-9. - Φ. Ζανέττου, *Ιστορία*, τ. I, 934.

66. Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III, 33.

67. Ο J. Richard, *Θεσμοί*, 365 αναφέρει ότι οι πάροικοι ταυτίζονται με τους δουλοπάροικους της Δύσης, λόγω του δεσμού τους με τη γη και το ένδυμα του δουλοπάροικου.

68. J. Richard, *Le Livre des remembrances*, No. 34, 98, 99. - Του ιδίου, *Θεσμοί*, τ. VI, 366.

ροικός μπορούσε να σταλεί σε ένα άλλο χωριό ή στην πόλη ως υπηρετικό προσωπικό⁶⁹. Τα έκθετα παιδιά θεωρούνταν ελεύθερα, όταν δεν υπήρχαν αποδείξεις περί του αντιθέτου και η εκκλησία της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία αναλάμβανε την κηδεμονία τους⁷⁰.

Όταν οι πάροικοι χειροτονούνταν ιερείς ή διάκονοι, το Κανονικό δίκαιο επιτάσσει να απελευθερώνονται. Το κονκορδάτο του 1221 όμως ορίζει να έχουν την συγκατάθεση των κυρίων τους και επιδιώκει να εμποδίσει τον πολλαπλασιασμό τέτοιων περιστατικών, γιατί θα στερούσε από τους ευγενείς τους παροίκους τους. Η απελευθέρωση αυτού του είδους δεν μεταβιβαζόταν στα παιδιά τους⁷¹.

Οι ταμειακές ανάγκες της μοναρχίας και ασφαλώς η ευημερία αρκετών παροίκων πολλαπλασίασαν τις περιπτώσεις απελευθέρωσής τους, που συνεπαγόταν την ταυτόχρονη απαλλαγή από τις αγγαρείες και την ελεύθερη διακίνησή τους. Οι απελευθερώσεις αυτές απασχόλησαν την ενετική διοίκηση, η οποία επιδίωξε να μεταφέρει στους φραγκομάτους⁷² ένα μέρος των επιβαρύνσεων των αγγαρειών που επιβάρυναν κυρίως τους παροίκους⁷³.

Πρέπει να τονιστεί βέβαια ότι η γη που δινόταν για καλλιέργεια είχε μειωθεί σημαντικά από την περίοδο των βυζαντινών χρόνων, λόγω της ύπαρξης πολλών τιμαριών. Ωστόσο η μείωση της προσφερόμενης γης για καλλιέργεια κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, οδήγησε σε μείωση του εισοδήματος των καλλιεργητών με αποτέλεσμα η

69. B. Imhaus, Document démographique et fiscal Vénétien concernant le casal de Marethasse (1549), *Μελέται και Υπομνήματα*, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' Γραφείο Κυπριακής Ιστορίας 1, (1984) 377-520. – J. Richard, Chypre sous le Lusignans. Documents chypriotes des Archives du Vatican (XIVe et XV siècles Paris 1962, 136-137 (στο εξής: J. Richard, Documents chypriotes). Στην περίπτωση αυτή παραμένει εγγεγραμμένος στο πρακτικό του τόπου καταγωγής του, όπου εγγράφονται και τα παιδιά του, με την μνεία όμως ότι είναι ξενοτελής.

70. J. Richard, *Le Livre des remembrances*, 155, No 3. - Του Ιδίου, Θεσμοί, 367 και σημ. 5. – Η μοναρχία υποψιαζόταν ότι οι γονείς εγκατέλειπαν τα παιδιά τους για να αποκτήσουν την ελευθερία τους. Σε ένα διάταγμα του 1355 αναφέρεται ότι οι ελεύθεροι άνθρωποι έπρεπε να έχουν μαζί τους τα έγγραφα τους για να επιβεβαιώνεται η κοινωνική τους θέση. – E. H Kausler, *Les Livres des Assises*, 422.

71. J. Richard, *Le Livre des remembrances*, No 93, 226,165. - Του Ιδίου, Θεσμοί, 367.

72. Για τους φραγκομάτους βλ. στη συνέχεια, 18.

73. Πρβλ. G. Grivaud, «Éléments pour servir à la connaissance de la paysannerie chypriote au XVIe siècle» *Κυπριακά Σπουδαί*. Δελτίο της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών 50, (1986), 257-274.

τάξη των παροίκων να γνωρίσει μεγάλη εξαθλίωση⁷⁴. Φαίνεται όμως ότι οι πάροικοι παρ' όλες τις υποχρεώσεις τους διέθεταν υποζύγια, μέλισσες, κατσίκες, αγελάδες, πρόβατα κήπους και οπωροφόρα δένδρα⁷⁵.

β. Περπυάριοι

Η δεύτερη κατηγορία παροίκων, η οποία υπήρξε πιο ολιγάριθμη από την πρώτη, ήταν αυτή των περπυαρίων. Ήταν και αυτοί πάροικοι συνδεδεμένοι με τον κύριό τους, αλλά είχαν το δικαίωμα να εξαγοράσουν την δική τους ελευθερία και των παιδιών τους⁷⁶. Οι απελευθερώσεις, τις οποίες παραχώρησε ο βασιλιάς Πέτρος Α' (1359-1369) στους περπυαρίους, επέτρεψαν την ατομική ελευθερία, την οποία απολάμβαναν οι αστοί της Ρώμης. Ο βασιλιάς, για να συγκεντρώσει μεγάλα χρηματικά ποσά προκειμένου να αντιμετωπίσει τις τεράστιες δαπάνες του βασιλείου του, όπως ήταν η διεξαγωγή μιας νέας σταυροφορίας, η πληρωμή των στρατευμάτων και το μεγάλο ταξίδι του στην Ευρώπη⁷⁷, προέ-

74. Οι πάροικοι ήταν υποχρεωμένοι να δουλεύουν στα κτήματα των ευγενών με αμοιβή μόνο την τροφή τους και πλήρωναν βαρείς φόρους. Συνάμα οι καλλιέργειες ήταν εκτεθειμένες στις δυσμενείς καιρικές συνθήκες και στις καταστροφικές επιδρομές των ακριδών. Αν κάποια ασθένεια σκότωνε το βόδι τους, τότε καταστρεφόταν η ζωή ολόκληρης της οικογένειας. - Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III, 33.

75. J. Richard, «Le casal de Psimolofu, et la vie rurale en Chypre au XIV siècle» *Mélanges de archéologie et de histoire publiés par l'École française de Rome* 59, (1947) 121-153, 146 (στο εξής: J. Richard, *Le casal de Psimolofu*). παρατηρεί, ότι μερικές φορές συναντούμε και το δικαίωμα του meilleur cartel, το οποίο υπάρχει και στη Δύση, σύμφωνα με το οποίο ο κύριος του δουλοπάροικου μπορούσε να πάρει ένα γάιδαρο και ένα αλέτρι, όταν αυτός πέθαινε.

76. *Λεόντιος Μαχαιράς*, § 215, 158.

77. Ο Πέτρος Α' προέβη στην ίδρυση του Τάγματος του Ξίφους, καθώς αναζητούσε να αναβιώσει τα μυθικά σχεδόν γεγονότα της Α' Σταυροφορίας. Ήθελε να κερδίσει το βασίλειο της Ιερουσαλήμ, που είχε διατελέσει υπό την κυριαρχία των προγόνων του και να αποδώσει τους Αγίους Τόπους στη χριστιανοσύνη. Βλ. Ν. Χριστοφίδου, «Τάγμα του Ξίφους», στο N. Coureas and Riley Smith *Η Κύπρος και οι Σταυροφορίες – Cyprus and the Crusades. Papers given at the international Conference*, Nicosia 6-9 September 1994. Nicosia (1995), 143-158. Η Ευρώπη, παρά τις πομπώδεις κάθε τόσο εξαγγελίες και παρά την επιβίωση του ονείρου για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων δεν ήταν πλέον διατεθειμένη να υποστεί τις συνέπειες ενός νέου ιερού πολέμου στην Ανατολή. Το παπικό έγγραφο του Ουρβανού Ε' περιέγραφε ότι η σταυροφορία γίνεται «pro recuperatione Terre Sancte», ενώ ο Philippe de Mézières αναφέρει ότι ο σκοπός ήταν η ανάκτηση των Αγίων Τόπων με ένα χριστιανικό στρατό, που πολεμούσε με την βοήθεια του Θεού. βλ. P. Lecacheux et C. Mollat, *Lettres secrètes et curiales se rapportant à la France du pape Urbanus V*. Publiées analysées par P. Lecacheux et C. Mollat. Bibliothèque des Écoles Françaises de Athènes et de Rome Série 3, No 5. Paris 1902-1955. αριθμ. 476-489 (στο ε-

βη αρχικά στην απελευθέρωση των περπυαρίων έναντι χρηματικής καταβολής⁷⁸. Σύμφωνα με τον χρονογράφο Λεόντιο Μαχαιρά, όλος ο πλούτος του βασιλείου της Κύπρου είχε σπαταληθεί από τον πατέρα του

ξής: P. Lecacheux et G. Mollat, *Lettres Secrètes Urbain V*) - J. Smet, *The Life of Saint Peter Thomas, by Philippe de Mézières*, Introduction and Notes (Textus et Studia Historica Carmeliana, II) Rome 1954, 102, 103, 131, 134. - Mas Latrie, *Histoire*, II, 236-237. - P. W. Edbury, *Η Πολιτική Ιστορία του Μεσαιωνικού Βασιλείου από την Βασιλεία του Ούγου Δ΄ μέχρι τη Βασιλεία του Ιανού*. *Ιστορία της Κύπρου* τ. IV, 51-158, 74 (στο εξής: P. W. Edbury, *Ιστορία*). - Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III, 149. Όταν το 1363 κηρύχτηκε για άλλη μια φορά σταυροφορία στη Δύση, αρχηγός της επρόκειτο να είναι ο βασιλιάς της Γαλλίας Ιωάννης Β΄. Μια γαλλική βασιλική σταυροφορία θα εξυπηρετούσε την αποκατάσταση της ευπρόσβλητης υπόληψης του γαλλικού στέμματος. Συνάμα θα συνέβαλλε στην απαλλαγή της Ευρώπης από τις άνεργες μισθοφορικές ορδές, που είχαν προκύψει από την παύση για ένα διάστημα των εχθροπραξιών του Εκατονταετούς πολέμου. Με το θάνατο όμως του βασιλιά Ιωάννη Β΄, το 1364 ο Πέτρος Α΄ ανέλαβε τον πρωτεύοντα ρόλο της διεξαγωγής της νέας σταυροφορίας. - Για τον εκατονταετή πόλεμο βλ. G. Hill, *History*, II, 299. - R. Grousset, *Levant*, 343. - S. Runciman, *A History of the Crusades I-III* Cambridge 1951-1954, III, 443. - P. Lecacheux et G. Mollat, *Lettres Secrètes Urbain V*, αριθμ. 487. - N. Housley, «The Mercenary Companies, the Papacy and the Crusades», 1365-1378, *Traditio* 38 (1982) 253-280, 271-272. Ο Κύπριος χρονογράφος Λεόντιος Μαχαιράς, κάνει μια περιορισμένη αναφορά στην ιδέα της ανάκτησης της Ιερουσαλήμ. Αντιθέτως περιγράφει την αναχώρηση του Πέτρου το 1362 στη Δύση, προκειμένου να δικαιολογήσει στον πάπα Ιννοκέντιο Στ΄ την άνοδό του στον βασιλικό θρόνο και να ανατρέψει τις νέες αξιώσεις του ανιψιού του Ούγου Λουζινιάν. *Λεόντιος Μαχαιράς*, § 131, 96 «...Καὶ ἐπῆγεν εἰς τὸ Ἀβενίου καὶ ἐστάθην εἰς τὴν κούρτην τῆς Ρώμης ἔμπροσθεν τοῦ πάπα ὀνόματι Ἰννοκέντιον. Καὶ μανθάνοντα ὁ σὶρ Οὐγκε ντε Λουζουνίας τὸ ἔλα τοῦ θεοῦ του τοῦ ρηγὸς εἰς τὸν πάπαν ἤλθεν καὶ κείνος καὶ πολλὰ ἀγγαλέστησαν καὶ ὀπίσω εἰς πολλές πλημελείες ὁ πάπας καὶ οἱ γαρδενάλλιδες ἐμπῆκαν μεσὸν τους ὅτῳσα, ὅτι ἐμπάσαν τους κατὰ τὸν πρῶτον σασμόν. Καὶ ἐγονάτισεν καὶ ἐπόικεν τὸν λιζῖον τοῦ ὄρκου, καὶ ἐκιτιάσεν τὸν ρήγαν. Ὁ ρήγας ἐκατάστησε νὰ ἔλθοιν οἱ δυσικοὶ ἀπάνω τοὺς Σαρακηνοὺς».

78. *Λεόντιος Μαχαιράς* § 157, 114-116. - *Φλώριος Βουστρώνιος*, § 397, 231. Fr. Amadi, *Cronaca di Cipro. Introduzione di Sylvain Beraud*, Ἴδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου III, Λευκωσία 1999, 414 (στο εξής: Fr. Amadi, *Cronaca*). - D. Stambaldi, *Cronica del regno di Cipro*. Ev Chroniques d'Amadi et de Stambaldi, publiées par R. de Mas Latrie, Seconde Partie: Chronique de Stambaldi. CDI, Première série, Histoire politique, Paris 1893, 62f (στο εξής: D. Stambaldi). - G. Hill, *History*, II, 318 - Φ. Ζανέττος, *Ιστορία*, τ. I, 785. - Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III, 165 - D. Alastos, *Cyprus in History. A Survey of 5.000 years* London 1976, 193 (στο εξής: D. Alastos, *Cyprus*). - H. Purcell, *Cyprus*, 134.

Ούγος Δ' (1324-1359) στις εκστρατείες του κατά των Τούρκων⁷⁹. Έτσι κά-

79. Ο Ούγος Δ', στη χάραξη της εξωτερικής του πολιτικής υπήρξε νουνεχής έχοντας ως γνώμονα τη προάσπιση των συμφερόντων του βασιλείου. - Θ. Παπαδόπουλλος, *Βασίλειο*, τ. IX, 305. - G. Hill, *History*, II, 193-195. - Ν. Κουρέας, *Οικονομικές Πτυχές*, 259. - D. Jacoby, *The rise of a new emporium, 150-154*. - Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, *Ιστορία*, 105. - Της Ιδίας, «Το Ρηγάτο του Ούγου Δ' Λουζινιάν μέσα από τα κείμενα του Νικηφόρου Γρηγορά», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία* (2001), 354-360, 353. Η εξωτερική του πολιτική διαφαίνεται μέσα από τρεις συνθήκες, που αναδεικνύουν την ενεργό συμμετοχή της Κύπρου στα διεθνή δρώμενα της Μεσογείου. Η πρώτη συνθήκη υπογράφηκε στην παπική Αυλή της Αβινιόν στις 8 Μαρτίου του 1334, ανάμεσα στον πάπα Ιωάννη ΚΒ', την Βενετική Δημοκρατία, τον Βυζαντινό αυτοκράτορα Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο (1328-1341), τον βασιλιά της Κύπρου, στον βασιλιά της Γαλλίας, στο τάγμα των Ιωαννιτών και όριζε ανάληψη συνδυασμένης επιθέσεως κατά των Τούρκων. - P. Lemerle, *L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur La Geste d'Umur Pacha* (Bibliothèque byzantine. Études 2) Paris 1957, 100. - N. Coureas, *The Ports of Cyprus, 255-261*. - P. W. Edbury, *Ιστορία*, τ. IV, 67. - E.A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin 1300-1415*. Venice 1983, 29-33. - Θ. Παπαδόπουλλος, «Η Εξωτερική πολιτική του Ούγου Δ'», *Κυπριακά Σπουδαί* 31, (1967), 75-82, 76. Η συνθήκη επίσης προέβλεπε τη ναυτική και στρατιωτική δύναμη που θα παρείχε το κάθε κράτος. Το καλοκαίρι του 1334 ο χριστιανικός συνασπισμός προέβη σε μια σειρά ναυτικών επιθέσεων κατά του τουρκικού ναυτικού που κατέληξαν στην ήττα του τουρκικού στόλου στον κόλπο του Αδραμυτίου. Στα τέλη του Οκτωβρίου του 1344 ο χριστιανικός στόλος κατέλαβε το λιμάνι της Σμύρνης, που ήταν το κεντρικό ορμητήριο των θαλάσσιων τουρκικών επιδρομών. - N. Coureas, *Cyprus and the Naval Leagues 1333-1358* στο N. Coureas and Riley Smith *Η Κύπρος και οι Σταυροφορίες – Cyprus and the Crusades*. 107-121, 108. Η κατάκτηση αυτή χαρακτηρίστηκε ως η «πιο θετική επιτυχία που σημείωσε η Λατινική συνεργασία με την Ανατολή κατά την περίοδο του 14ου αιώνα». - Νικηφόρος Γρηγοράς *Ρωμαϊκή Ιστορία* εκδ. I-II L. Schopen, C.B. Bonnae 1829, 1830 III J. Bekker, C.B. Bonnae, 189 1855. - Ιωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία* εκδ. R. Schopen, CB I-III Bonnae 1828-1832 II, 419-420. P. Lemerle, *Aydin*, 187-190- P W. Edbury, *Ιστορία*, τ. IV, 69. - K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571), The Thirteenth and the Fourteenth Centuries I-V* Philadelphia, I, 190-191. 1976-1984. - N. Coureas, *Cyprus*, 111. - Θ. Παπαδόπουλλος, Ούγος Δ', 78. - E. A Zachariadou, *Trade and Crusade*, 49. - D. Alastos, *Cyprus*, 140. - P. W. Edbury, *Lusignan*, 12. - R. Grousset, *Levant*, 340. - G. Hill, *History*, II, 299. Ο Κ. Άμαντος, *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου*, Αθήνα 1956, 84 αναφέρει ότι ο χριστιανικός συνασπισμός κατέλαβε τη Σμύρνη το 1343. Ο συνασπισμός κατάφερε να διατηρήσει τη Σμύρνη μέχρι την κάθοδο των Μογγόλων το 1402. Στις 18 Αυγούστου του 1348 υπογράφηκε η δεύτερη συνθήκη ανάμεσα στον πασά του Αιδινίου Χιζίρ και στην Ιερά Συμμαχία, την οποία αποτελούσαν η βενετική δημοκρατία, το Τάγμα των Ιωαννιτών και το βασίλειο της Κύπρου. Σε ένα από τα άρθρα της η συνθήκη όριζε ότι τα μέλη της χριστιανικής Συμμαχίας είχαν το δικαίωμα να διατηρούν προξένους στα διάφορα εμπορικά κέντρα του εμιράτου του Αιδινίου. Τον Σεπτέμβριο 1349 ενημερώθηκε ο βασιλιάς Ούγος Δ' για το περιεχόμενο της συνθήκης και του απαγορεύτηκε ρητώς να συμμετέχει σε πόλεμο κατά των Τούρκων σε περίοδο ειρήνης, σε περίπτωση όμως που ξεσπούσε πόλεμος ήταν υποχρεωμένος να συμβάλει στην οικονομική του ενίσχυση. - E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade*, 204-210. - N. Coureas, *Cyprus*, 112-113. - Θ. Παπαδόπουλλος, Ούγος Δ',

θε περπυάριος⁸⁰ θα πλήρωνε για τον εαυτό του, την γυναίκα του και τα ανήλικα παιδιά του, *χιλιάδες β' άσπρα* της Κύπρου⁸¹. Όταν όμως δεν είχαν να πληρώσουν τις 2.000, ο τζαμπερλάνος Ιωάννης ντε Σταθία⁸²,

78. – E. Déprez, *Lettres closes patentes et curiales du pape Clément VI se rapportant à la France*. Bibliothèque des Écoles Françaises de Athènes et de Rome. I-III Paris 1901-1961, no 2024, 2060. Η τρίτη συνθήκη υπογράφηκε στις 11 Αυγούστου του 1350, στην παπική αυλή ανάμεσα στους ίδιους συμβαλλόμενους και όριζε μέτρα ανάληψης δράσεως κατά των Τούρκων. Η συμμαχία θα αναλάμβανε δράση την 1η Ιανουαρίου του 1351 και ο χριστιανικός στόλος θα συγκεντρωνόταν στην Εύβοια. Η Κύπρος θα παρείχε δυο γαλέρες, η Ρόδος και η Βενετία από τρεις για φύλαξη των ακτών της Μ. Ασίας για τα προσεχιά δέκα έτη. Επίσης συμφώνησαν με τον πάπα τα μέρη της χριστιανικής συμμαχίας να αναλάβουν τα έξοδα για την άμυνα της Σμύρνης. Βλ. Mas Latrie, *Histoire*, II, 217. – Θ. Παπαδόπουλλος, Ούγος Δ', 79. – N. Coureas, Cyprus, 113. – P. W. Edbury, Ιστορία τ. IV, 70. – E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade*, 56-58. – K. M. Setton, *Levant*, I 220-222. – E. Déprez, *Lettre closes et patentes* no 2061. – G. Hill, *History*, II, 302-304.

80. Ο Α Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III, 166, υποστηρίζει ότι οι περπυάριοι προφανώς ήταν όλοι οι πάροικοι και όχι μόνο οι περπυάριοι. Αφού οι τελευταίοι πλήρωναν ετήσιο φόρο 15 υπέρπυρα και ήταν ελεύθεροι τόσο οι ίδιοι όσο και τα παιδιά τους ήταν αριθμητικά λίγοι και όχι οι περισσότεροι στην Κύπρο. Οι άλλοι ιστορικοί ωστόσο τους αναφέρουν ως περπυαρίους βλ. G. Hill, *History*, II, 318. – Φ. Ζανέττος, *Ιστορία*, τ. I, 785. – D. Alastos, *Cyprus*, 193. – H. Purcell, *Cyprus*, 134.

81. Τα νομίσματα που αναφέρει ο *Λεόντιος Μαχαιράς* § 157, 114-116 άσπρα της Κύπρου, ήταν τα λεγόμενα λευκά βυζάντια. Ήταν λευκά λόγω του χρώματος, επειδή ήταν από κράμα που περιείχε 11 ουγκιές καθαρού αργύρου ανά λίτρα. Τα νομίσματα αυτά εξακολούθησαν να κόβονται κατά τον πρώτο αιώνα της Φραγκοκρατίας, σταμάτησαν να εκδίδονται επί Ερρίκου Β', όποτε εισήχθηκε άλλο νόμισμα, το gros. Ωστόσο το λευκό νόμισμα εξακολούθησε να χρησιμοποιείται, όχι τόσο ως πραγματικό νόμισμα αλλά ως ονομαστική αξία, για σκοπούς υπολογισμού. Για τα gros επί της βασιλείας του Πέτρου βλ. αναλυτικά Α. Γ. Πιτσιλιδής, Τυπολογική κατάταξη των ασημένιων γροσιών του Πέτρου Α' Λουζινιανού, *The Numismatic Report*, XV-XXI, 255-277. – J. A. Seltman, «Light weight Coins of Peter I and Peter II, of Cyprus», *The Numismatic Chronicle, Seventh Series*, VI, (1966), 235-240.

82. *Λεόντιος Μαχαιράς* § 157, 114, «...Ὁ αὐτὸς ρὲ Πιέρ πρὶ νὰ πάγη ὠρδιναίσεν ἔναν πουργέξην ὄνοματι σὶρ Τζουὰν τε Σταθία, Λατῖνον καὶ ἐποίκεν τον τζαμπερλάνον τοῦ ρηγάτου τοῦ...» Ὅπως παρατηρεῖ ο Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III, 165 ο Ιωάννης ντε Σταθία ήταν πιθανότατα ο ιδιοκτήτης ενός χωριού, το οποίο αναφέρεται στις πηγές ως Αστάθκια ή και Στάθκια. Η αρχική του ονομασία κατά τα βυζαντινά χρόνια ίσως ήταν Άγιος Θεόδωρος στην επαρχία Λάρνακας, όπου υφίσταται το τοπωνύμιο κάμπος των Ασταθκιών. Εκεί σώζεται επίσης και η εκκλησία της Παναγίας των Ασταθκιών. Ο τζαμπερλάνος αναλάμβανε την προσωπική υπηρεσία του βασιλιά και διοικούσε τα οικονομικά του βασιλικού ανακτόρου. Επίσης ήταν ο προσωπικός ακόλουθος του βασιλιά και επιστάτης των τελετών, στις οποίες οι ευγενείς έδιναν όρκο πίστewος και γίνονταν λίζιοι, σύμφωνα με τις φεουδαρχικές συνήθειες - *Λεόντιος Μαχαιράς* ιδ'. – Φλώριος Βουστρώνιος, κε'. – Θ. Παπαδόπουλλος, Βασίλειο της Κύπρου, τ. IX, 313. – Κλ. Π. Γεωργιάδης, *Ιστορία* 81-82. – Γ. Γεωργιάδης, *Αγγλοκρατία*, 99. – Α. Παντελίδου - Κ. Χατζηκωστή, *Ιστορία*, 31. – J. Richard, Θεσμοί, 340.

μείωσε την τιμή σε 1.900 και έπειτα στα 1.000 νομίσματα για τον κάθε ένα, μαζί με την σύζυγο και τα ανήλικα παιδιά του⁸³.

Όπως αναφέρει ο Α. Παυλίδης, οι πάροικοι αυτοί, που αγόρασαν την ελευθερία τους, εξακολουθούσαν να καταβάλλουν προσωπικούς φόρους 15 υπερπύρων. Άρα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι ετήσιοι κεφαλικοί φόροι συνέχισαν να εισπράττονται. Τα ποσά που είχαν καταβληθεί για απόκτηση της ελευθερίας ήταν επί πλέον έσοδα για τον βασιλιά. Όσοι προέρχονταν από χωριά, που αποτελούσαν ιδιοκτησία των ευγενών, μπορούσαν να αγοράσουν την ελευθερία τους από τους ίδιους και η τιμή ήταν ανάλογη με τις απαιτήσεις του κάθε ευγενούς⁸⁴. Επειδή όμως ο βασιλιάς χρειαζόταν και άλλα χρήματα μείωσε την τιμή στα 800 και έπειτα στα 200 νομίσματα για κάθε οικογένεια. Με τον τρόπο αυτό ο τζαμπερλάνος μάζεψε ένα αξιόλογο χρηματικό ποσό και ο βασιλιάς μπόρεσε να αναχωρήσει για το ταξίδι του στη Δύση⁸⁵. Ακόμη περισσότεροι περπυάριοι απελευθερώθηκαν μετά την ήττα και την αιχμαλωσία του βασιλιά Ιανού από τους Μαμελούκους (1426), για να εξασφαλιστούν χρήματα που απαιτούνταν ως λύτρα για την απελευθέρωσή του.

Όσον αφορά όμως τα κτήματα και τη φορολογική επιβάρυνση των περπυαρίων, πλήρωναν και αυτοί τους ίδιους φόρους όπως οι πάροικοι και επί πλέον υποχρεώνονταν να καταβάλλουν και ετήσιο φόρο δεκαπέντε υπέρπυρα⁸⁶. Σταδιακά εξαφανίστηκε η τάξη των περπυα-

83. *Λεόντιος Μαχαιράς* § 157, 114-116 «...Καί διὰ τὴν χρεῖαν τοῦ ρηγὸς τοσαῦτα ἔξευρε νὰ τὸν καταστήσῃ, ὅτι ἐσυγκατέβην ὁ ρήγας νὰ λευτερώσῃ ἀπὸ τοὺς περπυάριδες εἰς τις νὰ θελήσῃ, μὲ τοιοῦτον, ὅτι νὰ δώσῃ πασαεῖς διὰ τὸ κορμὶν τοῦ καὶ διὰ τὴν γυναικάν τοῦ καὶ διὰ τὰ παιδιά τοῦ τ' ἀνήλικα β' χιλιάδες ἄσπρα τῆς Κύπρου καὶ ἐσυμπάσαν πολλοὶ καὶ ἐσυμπίασεν λογάριν πολλὸν καὶ ἄνταν δὲν εἶχαν νὰ δώσουν δύο χιλιάδες ἐπαρακατέβασεν τὰ αὐ', καὶ ἐκατέβαιναν ὀλίγον τοῦ κατ' ὀλίγου ὡς τὰ ὀνομίσματα α' πασαεῖς μὲ τὴν συμβίαν τοῦ καὶ μὲ τὰ παιδιά τοῦ τ' ἀνήλικα...» - *Φλώριος Βουστράνιος*, § 397, 231 - Fr. Amadi, *Cronaca*, 414. - D. Stambaldi, 62f. - Φ. Ζανέττος *Ιστορία*, τ. I, 785. - Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III 165. - D. Alastos, *Cyprus*, 193. - H. Purcell, *Cyprus*, 134.

84. Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III, 166.

85. *Λεόντιος Μαχαιράς* § 215, 158 «Καὶ ὁ ρήγας ἐχρήζετον δουκάτα διὰ τὸν ἔξοδόν τοῦ, τὸ βῆρος ἦτον ἀπάνω τοῦ σὶρ Τζουάν τε Καστία, ὅπου ἦτον τζαμπερλάνος...ἐδιαλάλησεν ἀπὸ τὴν μερίαν τοῦ ρηγὸς εἰ τις θέλει νὰ ἔλθῃ νὰ ἐλευθερωθῇ καὶ ἀποῦ ἔχει ἀμπέλια καὶ ἐτέρας κληρονομίεσ καὶ θέλει νὰ τὲς λευτερώσῃ ἄς ἔλθῃ εἰς τὸν τζαμποερλάνον καὶ ἀρχέψαν οἱ πουρτζέζιδες καὶ ἦλθαν καὶ ἐσάσαν ἀποῦ χίλια ὀνομίσματα εἰς ἄσπρακαὶ εἰς ὀλίγον ἐποίησαν τὰ ὀνομίσματα ὀκτακόσια ...καὶ εἰς τὸ ὕστερον ἐποίησαν τοὺς ὀνομίσματα διακόσια τὴν φαμίλιαν...». - G. Hill, *History*, II, 355. - Φ. Ζανέττος, *Ιστορία*, τ. I, 785.

86. Αικ. Αριστείδου, *Κοινωνικό-οικονομική δομή* 220. - J. Richard, *Θεσμοί*, 360. - Κλ. Π. Γεωργιάδης, *Ιστορία*, 82. - Γ. Γεωργής, *Αγγλοκρατία*, 97-98. - Α. Παντελίδου - Κ. Χατζηκωστή, *Ιστορία*, 37. - G. Hill, *History* II, 9.

ρίων, πολλοί από τους οποίους μετά την απελευθέρωσή τους μεταπήδησαν στην τάξη των αστών⁸⁷.

γ. Ελεύθεροι ή Φραγκομάτοι

Ο J. Richard, αναφέρει ότι οι φραγκομάτοι αντιπροσωπεύουν μια ευνοημένη κοινωνική κατηγορία⁸⁸. Το όνομά τους σχηματίζεται από τη γαλλική λέξη *franchise*, η οποία χαρακτηρίζει όποιους χαίρουν μιας απαλλαγής. Οι φραγκομάτοι ήταν πάροικοι, οι οποίοι αποκτούσαν την εύνοια του κυρίου τους ή εξαγόραζαν την ελευθερία τους, που επεκτεινόταν και στα παιδιά τους. Επίσης ήταν απαλλαγμένοι από τις αγγαρείες, να εργάζονται δηλαδή δυο μέρες την βδομάδα στα κτήματα των ευγενών, και μετακινούνταν ελεύθερα⁸⁹. Είχαν το δικαίωμα της προσωπικής ιδιοκτησίας, σε περίπτωση όμως που η γη τους άνηκε σε κάποιον φέουδο, πλήρωναν στους ευγενείς από το 1/3 μέχρι το 1/10 των ετήσιων εσόδων τους⁹⁰. Τα παιδιά που προέρχονταν από γάμο μεταξύ φραγκομάτων και παροίκων υποβιβάζονταν στην κατώτερη τάξη, βρίσκονταν στην δικαιοδοσία του δικαστηρίου των Αστών και πλήρωναν ετήσιους φόρους στον βασιλιά, όπως και φόρο για ορισμένα δικαιώματα στο αλάτι⁹¹. Οι ελεύθεροι ζούσαν τόσο στην ύπαιθρο ως καλ-

87. Α. Παντελίδου - Κ. Χατζηκωστή, *Ιστορία*, 37.

88. Ο J. Richard, *Θεσμοί*, 368.

89. G. Hill, *History*, II, 8-10. - Ν. Κουρέας, *Κοινωνικές Πτυχές*, 269.

90. Αικ. Αριστείδου, *Κοινωνικό-οικονομική δομή*, 220 -221. - Κλ. Π. Γεωργιάδης, *Ιστορία*, 82. - Γ. Γεωργής *Αγγλοκρατία*, 97-98. - Οι Α. Παντελίδου και Κ. Χατζηκωστή, *Ιστορία*, 37, και ο Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. III, 34, αναφέρουν ότι οι φραγκομάτοι πλήρωναν το 1/5 ή το 1/10 των ετήσιων εσόδων τους - Ο P. W. Edbury, *La classe des propriétaires terriens franco-chypriotes et l'exploitation des ressources rurales de l'île de Chypre* στο M. Balard (επιμ.), *État et colonisation au Moyen Âge*, Lyon (1989), 146-148, ο G. Hill, *History*, II, 8-10 και ο Ν. Κουρέας, *Κοινωνικές Πτυχές*, 268, παρατηρούν ότι οι φραγκομάτοι πλήρωναν στους ευγενείς το 1/3 ή το 1/4 των ετήσιων εσόδων τους. Ο J. Richard, *Θεσμοί*, 368 αναφέρει ότι δεν υπέκειντο στην καταβολή της στρατίας, στις αγγαρείες και στην *partison au tiers* (μοιρασιά στο ένα τρίτο της συγκομιδής τους). Πολλοί άλλοι και ίσως η πλειονότητα είχαν αποκτήσει την απαλλαγή αυτή χάρις στις απελευθερώσεις που είχαν χορηγηθεί στους παροίκους. Το ποσοστό των ανθρώπων που απελευθερώνονταν δεν έπαυσε να αυξάνεται μέσα στο σύνολο του πληθυσμού. Η θέση των φραγκομάτων ως μειονότητας γίνεται εναργέστερη από το γεγονός ότι η Ασσίζα «des vilains et des vilaines fuitices», το 1355 ορίζει ότι «ceans qui s'avouent frangomates ou escals franchis ...doivent porter lettres ceelées dou viscontes ou dou bailly...comment ils sont frans». Οι στατιστικές του 16ου αιώνα τους παρουσιάζουν ισάριθμους με τους δουλοπάροικους.

91. Mas Latrie, *Histoire*, III, 520-541. - G. Hill, *History*, II, 10. Το αλάτι ήταν αυστηρά ελεγχόμενο προϊόν, επειδή χρησιμοποιείτο για την διατήρηση ορισμένων τροφίμων. - Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, III, 34.

λιεργητές, όσο και στις πόλεις ως τεχνίτες, καταστηματάρχες, μικροέμποροι, ή και έμποροι και κρατικοί υπάλληλοι. Στην τάξη των ελευθέρων ανήκε και ο κατώτερος κλήρος της ορθόδοξης εκκλησίας της Κύπρου. Οι ορθόδοξοι επίσκοποι όμως ανήκαν σε ανώτερη τάξη⁹².

δ) Δούλοι

Αρκετά υπολογίσιμος ήταν και ο αριθμός των δούλων, που κατά τον 13ο αιώνα οι περισσότεροι ήταν μουσουλμάνοι⁹³. Απαραίτητα ήταν τα μέτρα επιτηρήσεως, για να εμποδίζονται οι βαπτισμένοι σκλάβοι να καταφεύγουν στους Μουσουλμάνους. Σύμφωνα με τον χρονογράφο Λεόντιο Μαχαιρά, κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιανού (1398-1432) και συγκεκριμένα το 1426, ορισμένοι σκλάβοι κατέφυγαν στο βουνό για να αποφύγουν τη σύλληψη και την εκτέλεση από τους Μουσουλμάνους, επειδή είχαν αλλάξει την πίστη τους και είχαν γίνει χριστιανοί. Ένας από αυτούς ήταν υπεύθυνος ενός ζαχαρουργείου. Το 1325 ένας άλλος σκλάβος του βασιλιά Ούγου Δ΄, ο Νικόλαος Χασάν, διηύθυνε το ναυπηγείο της Αμμοχώστου⁹⁴. Ο Ιωάννης Β΄ (1432-1458) αποδίδει στον επίσκοπο της Αμμοχώστου μαζί με τις καμήλες, τα υποζύγια, τα αμάξια και τα απαραίτητα στην εκμετάλλευση των γαιών του, και τους σκλάβους που είχε αγοράσει ο προκάτοχός του. Ο πάπας Βενέδικτος ΙΒ΄ επιτρέπει στο Κιστερσιανό αβαείο του Αγίου Θεοδώρου να εκποιήσει ένα κτήμα, επειδή δεν μπορούσε να προμηθευτεί δούλους⁹⁵. Συναντούμε τέσσερις δούλους στην Ψιμολόφου, και δεκατρείς και έξι παιδιά στα Κνώδαρα. Το 1373 δυο χιλιάδες δούλοι, πολ-

92. Α. Παυλίδης, *Ιστορία*, τ. ΙΙΙ, 34.

93. Ο J. Richard, *Θεσμοί*, 368 – και ο J. Sublet, *Ibn as Suga'i Tali Kitab wafayat al-A'yan* (Damas 1974) αναφέρουν και ένα διάσημο γιατρό μεταξύ των υπολοίπων.

94. *Λεόντιος Μαχαιράς* § 677, 514 «...Και σκλάβους Σαρακηνούς βαπτισμένους όπου ήσαν εις την Λευκωσίαν έσφιζεν τους νά μέν πᾶσιν μέ τους Σαρακηνούς και άπρακτα έπολομοῦσαν, ότι πολλοί ήσαν Σαρακηνοί βαπτισμενοί άποῦ φύγαν και έχώστηκαν εις τά ὄρη να μέν τους πιάσουν οί Σαρακηνοί άπέ τους ποίους ήτον ὁ Τζορτζή τε Ταμαθιάνη όπου έψηnen τό παρούτιν και έπολόμαν κόλλαν, και έψηnen τόν ζάχαριν ὁμοίως ὁ Θεοτοκίης τοῦ ρηγός ὁ κτίστης, και ὁ Νικολής τοῦ Λουτράρη, ὁ Μίκελλος ὁ ταλιούρης, ὁ Συργιανός έλεύθερος ὁ σκλάβος ὁ Παῦλος τοῦ επισκόπου, ὁ σκλάβος τοῦ μοναστηρίου τοῦ Μαχαιρά και ὁ σκλάβος ὁ Σταυρίας τοῦ Σταυροῦ τοῦ Μεγάλου και έτεροι πολλοί, όπου έπροτιμοῦσαν ν' άπεθάνουν παρά νά δοθοῦν εις τά χερία τους Σαρακηνούς...» - J. Richard, *Documents chypriotes*, 43-46.

95. Benoît XII Pape, *Lettres communes, analysées ... par J. M. Vidal*, Bibliothèque des Écoles Françaises de Athènes et de Rome, Série 3, no 2bis I-III, Paris 1913-1930, No 6196 (1338) – Ioannes XXII, *Lettres communes*. Publiées par G. Mollat et al.. Bibliothèque des Écoles Françaises de Athènes et de Rome, Série 3 I-XV, Paris 1904-1940, No. 43118 (1328). - J. Richard, *Θεσμοί*, 369.

λοί από τους οποίους ήταν Βούλγαροι, κατέφυγαν στους Γενουάτες, οι οποίοι τους είχαν καλέσει να δραπετεύσουν από τους αυθέντες τους, πριν περάσουν στο αντίπαλο στρατόπεδο⁹⁶.

Οι δούλοι ήταν συχνά υπηρέτες, όπως και στις άλλες μεσογειακές χώρες της εποχής. Στην Κύπρο όμως το δουλικό εργατικό δυναμικό χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα και στην γεωργία⁹⁷. Σημαντικό ρόλο για την τιμή πώλησης του δουλικού εργατικού δυναμικού διαδραμάτιζε η εμφάνιση, η υγεία και η ηλικία τους⁹⁸. Οι δούλοι συγχωνεύθηκαν αρκετά σύντομα με τον υπόλοιπο πληθυσμό: οι πράξεις χειραφετήσεως τους κατατάσσουν στην κατηγορία των φραγκομάτων, ενώ η ορολογία της εποχής συγχέει μερικές φορές τους σκλάβους με τους βιλάνους.

Τελειώνοντας αξίζει να επισημανθεί ότι με το σύστημα ιδιοκτησίας που επικρατούσε οι Λατίνοι απουσίαζαν από τα φέουδά τους και είχαν ελάχιστη ή καμία επικοινωνία με τους Έλληνες και Σύρους δουλοπάροικους, ενώ οι κατεπάνοι ενεργούσαν ως μεσάζοντες μεταξύ αυτών και του αγροτικού πληθυσμού. Οι Έλληνες αγρότες δεν είχαν ανάμεσά τους ντόπιους άρχοντες, για να τους δώσουν την οργάνωση και την ηγεσία, που θα χρειαζόταν για μια ένοπλη εξέγερση κατά των Λατίνων. Οι Λατίνοι ευγενείς δεν είχαν το δικαίωμα να επιβάλουν την θανατική ποινή στους δουλοπάροικούς τους, σε αντίθεση με εκείνους της Πελοποννήσου. Έτσι ο διαχωρισμός μεταξύ Λατίνων ευγενών, Ελλήνων δουλοπάροικων και Σύρων δεν ήταν μόνο εθνικός, γλωσσικός, γεωγραφικός και θρησκευτικός, αλλά και οικονομικός, γιατί οι πρώτοι ήταν καταναλωτές και οι τελευταίοι παραγωγοί⁹⁹.

96. *Λεόντιος Μαχαιράς* § 377, 276- 278 ...καί ἐδιαλαήσαν ὄτι, «ὄσοι σκλάβοι, παροῖκοι φονιάδες, κλέπτες ἀποῦ θελήσου νὰ ἔρτουν εἰς ἐμᾶς νὰ τοὺς τζετιάσωμεν καὶ νὰ τοὺς ποίσωμεν καλὴν συντροφίαν καὶ νὰ ἦνε ἐλεύθεροι, παντολεύθεροι καὶ νὰ ζήσουν μετὰ μας, καὶ μεῖς μετὰ τους». Τότες ἐσυμπιάστην μία ομάδα Βουλγάροι, καὶ ἐπήγαν οἱ Γενουβίσοι μετὰ τοὺς καὶ οἱ σκλάβοι ἐκουρσεῦγαν...καὶ ἐσυμπιάστηκαν Βουλγάροι, Ρωμαῖοι, Τατάροι σιμὰ δύοχιλιάδες ἀνθρώπους καὶ ἐπήγαν καὶ ἐπήραν τὰ καστελλία τῆς Πάφου». - J. Richard, *Le casal de Psimolofu*, 141. - E. Poncelet, *Compte du domaine de Gautier de Brienne au royaume de Chypre*, *Bulletin de la Commission d'histoire*, 98, (1934), 1-38. - J. Richard, *Un évêque de Orient latin au XIVe siècle*, Guy d'Ibelin, *Bulletin de Correspondance Hellénique* LXXIV, 1950, 121, 123-125. - Ἐκατό Μουσουλμάνοι σκλάβοι στα ἀμπέλια τῶν Ἰωαννιτῶν κατὰ τὸν *Ludolf du Sudheim*: *Mas Latrie, Histoire*, III 212. - J. Richard, *Θεσμοί*, 369.

97. J. Richard, *Θεσμοί*, 368.

98. B. Arbel, *Slave Trade and Slave Labor in Frankish Cyprus (1191-1571)*. *Studies in Medieval and Renaissance History*, XIV (n.s.), (1993), 151-171, 153-155.

99. N. Κουρέας, *Κοινωνικές Πτυχές*, 268.

Panayiotis Savva

Social shaping of Cyprus during the Franks

Abstract

The conquest of Cyprus by Richard A in 1191, transformed the island from a remote province of the declining Byzantine Empire to a Latin kingdom. Additionally, it overthrew the Byzantine social structures and enforced feudalism.

The inspirator of the new sociopolitical system was Richard, who shared feudal following the conquest of Cyprus. However, feudalism developed and established by Guy de Lusignan (1192-1194) and even more by his brother Amory (1194-1205). Guy, for political, social and military reasons, invited many knights from the Holy Land to live in Cyprus. Approximately, three hundred large and small feudal were shared to two hundred knights and lower nobles.

The feudal organization in Cyprus followed the model of the kingdom of Jerusalem and was in accordance with the provisions of Assizon enforced there. The population was divided into two parts: the privileged Latin colonists, who were the aristocracy, and the native Greeks.

The implementation of the feudal system in Cyprus according to the western standards, divided the population into social classes: the nobles, the bourgeoisie, the stranger, the perpyarioi, the free, the White Venetians, the White and Black Genoese.

ΛΕΥΚΗ